

ANTONIUS CORVINUS

BERICHT

BERICHT

1 5 3 9

vertaling:

Ruud Muschter
∴

Groningen

muschter@home.nl
www.archive.org

11 februari 2017

INHOUDSOPGAVE

BRONVERMELDING

Erfurt, 1539

http://www.zvdd.de/dms/load/met/?PPN=urn%3Anbn%3Ade%3Abvb%3A12-bsb00038229-3

http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0003/bsb00038229/images/

INLEIDING VAN DE VERTALER

De auteur was monnik en priester, en leerling van Maarten Luther. Hij kon het zich kennelijk wel permitteren om een werk te schrijven waarin hij de Duitse edelen behoorlijk de les las. Vermoedelijk was hijzelf van adellijke afkomst, maar in elk geval heeft hij veel contacten met de adel gehad, en was hij raadsman van hoge edelen. Hij stelt zelf: “Daarom heb ik dikwijls gedacht, nadat gij mij verzocht had om u een kort inzicht te geven en daarin aan te duiden hoe gij u jegens God en de wereld moet gedragen, dat ik u als mijn beste jonkers hierin, zoveel God mij genade heeft gegeven, gaarne terwille wil zijn, als ik maar vóór andere zaken aan, er de tijd voor kon hebben.” Met andere woorden, hij schreef dit Bericht als het ware in opdracht van de aangesprokenen zelf.

Het zou mij niet verbazen wanneer Corvinus kennis heeft genomen van Luthers ‘Von welltlicher Vberkeytt, wie weytt man yhr gehorsam schuldig sey’ (Over de wereldlijke overheid, in hoeverre men haar gehoorzaamheid verschuldigd is)[1], uit 1523. Beide werken ademen namelijk precies dezelfde sfeer, en ook dit werk zit vol met christelijke symboliek en bijbelse verwijzingen, en spreekt veel over de overheid en de vereiste gehoorzaamheid jegens deze. Wie Corvinus leest, leest Luther.

De auteur heeft ten aanzien van het lot van Duitsland een vooruitziende blik gehad: “Thans echter willen sommigen onder u van mening zijn, dat wanneer zij slechts gruwelijk zien, vloeken, martelen en het woord Gods kunnen verachten, hun adel dan genoegzaam bewezen is. Wat moet daar uiteindelijk van terechtkomen? God moge willen, dat daaruit in de Duitse natie niet een gruwelijke verandering en vernietiging ontstaat.”

---

[1] Zie mijn vertaling op www.archive.org.

De diverse hoofdstukken lopen in de tekst achter elkaar door. Omwille van de overzichtelijkheid heb ik ze echter steeds op een nieuwe pagina laten beginnen.

De bijbelcitaten in de tekst zijn niet gemarkeerd. Waar het mogelijk is, heb ik de aanhalingstekens zelf geplaatst. Tevens heb ik via voetnoten de exacte vindplaatsen vermeld.

Ruud Muschter

HET OMSLAG

Bericht /wie sich ein edelman gegẽ Gott
gegen seine Overkeit / sünderlich inn
den jtzigen krieges leufften / gegen sei
ne Elteren / weib / kinder / hausgesin-
de / und seine untersossen halten soll.
An den Merkischen / Lüneburgi-
schen / Braunschweigischen / uñ allen
Sechsischen Adel geschriebẽ / durch
M. Antonium Coruinum.
Item eyn Sendbrieff an den vhesten
Jost von Hardenberg.
Psal. 68.
Gott zerstrawet die völcker /
die da gern kriegen.

Bericht, hoe een edelman zich jegens God,
jegens zijn overheid, met name in
het huidige oorlogsverloop, jegens zijn
ouders, vrouw, kinderen, huisperso-
neel, en zijn ondergeschikten moet gedragen.
Aan de Merkische, Lüneburgi-
sche, Braunschweigische, en de gehele
Saksische adel geschreven, door
Mr. Antonius Corvinus.
Tevens een zendbrief aan de beste[2]
Joost van Hardenberg.
Psalm 68.
God verstrooit de volkeren,
die gaarne oorlog voeren.

[2] “uhesten”. Een zetfout. Lees: ‘bhesten’.

DE TEKST

De gestrenge, eerbare en beste Jost Christoff Heinrich von Steinberg, de gebroeders Statzig von Schlieben, Adam Trott de lange, Georg von Dannenberg, Curt von der Schulenberg, Burcard von Salder, Barwart Banner, Aske von Kram, Bussen en Achatius von Veltem, neven, Simon de Wende[3], ja, de gehele Merkische, Lüneburgische en Braunschweigische adel wordt gewenst door Antonius Corvinus:

Genade en vrede door Christus onze Heer en Heiland. Gestrenge, eerbare en beste lieve heren en jonkers. Hoewel de wereld met vele gruwelijke plagen vanuit Gods oordeel en door onze zonde verschrikkelijk is aangepakt en bezocht wordt, zo dunkt mij toch dat de straffen niet de geringste zijn omdat de leiders van deze wereld zelfs tegen elkander verbitterd en omwille van het goede evangelie zo hard en heftig uit elkander gegroeid zijn. De engelen die de geboorte van Christus aan de herders op het veld verkondigd hebben, noemen het een grote vreugde die alle volkeren zouden moeten ervaren. Daarom zou het ook redelijk zijn, dat wij zulk een boodschap van het evangelie met vreugde zouden opnemen, de rechtschapen diensten van God handhaven, en met de engelen vreugde in de hemel hadden, wanneer iemand zich bekeert, van menselijke wetten afstand wil doen en zich onder de Heer Christus als de ware wetgever, bij Jesaja, 51[4], wil begeven.

Wat doet echter de wereld op dit punt? Die kan hier niet alleen niet vrolijk zijn, ook al is het evangelie nog zo'n vrolijke boodschap, doch zou ook graag willen dat al diegenen die zulk een boodschap aanvaarden, gewurgd worden en omgebracht. En

[3] "Vettern / Simon dem wende". Onduidelijk.
[4] Onduidelijk. Daar staat het niet. Eerder bij Jesaja, 33: 22.

vooral woeden hier degenen die een dergelijke boodschap zelf aan het volk zouden moeten verkondigen en voordragen. Vraagt gij, wie dezen zijn? Het zijn onze kardinalen, bisschoppen en geestelijken. Hun heeft nu bijna twintig jaar het hart in het lichaam willen ontbreken[5], dat zij voor de lieve Christus - die door menselijke leer gedood en nogmaals gekruisigd werd, door het woord in ons opnieuw geboren, en voor de arme zondaars die in zulk een duisternis verkeerden, verschenen is - ook allang gaarne een Herodes hadden gehad die zich aan de luthersen, zoals gene aan de kinderen te Bethlehem, vergreep, en die het gewaagd had om zijn handen in ons bloed te wassen.[6]

Door een bijzondere genade van God heeft satan tot nu toe zijn toorn niet kunnen uitoefenen, en zijn gemoed niet kunnen koelen[7] met doden en wurgen. Want onze allergenadigste heer de keizer heeft, samen met enkele andere standen van het Heilige Roomse Rijk, met het hoogste begrip dat God aan zijne majesteit had gegeven, goed kunnen onderkennen, wat voor onlust zou ontstaan voor de Duitse natie wanneer men Gods woord met geweld zou proberen te dempen. Zulks heeft satan verdroten, en het verdriet hem ook nog, dat zijn moorddadige en bloeddorstige aanslagen niet hebben kunnen plaatsvinden. Daarom valt opnieuw op te merken, dat er bezorgdheid bestaat dat hij van zijn nukken geen afstand doet, aangezien zijn beste vertrouwelingen, de geestelijken, hem zo ijverig helpen, tot hij de kar in de stront heeft gevoerd. Daar zal hij dan staan en om ons in zijn vuistje lachen, omdat hij zulk een bloedvergieten heeft gebracht.

Hoe moet men hem nu behandelen? Hoe moet men zich in deze kwestie beraden? Men moet, aangezien de klok gegoten is, de kwestie aan de lieve Christus overlaten. Het woord is van

---

[5] Mogelijk duidt Corvinus op de periode die verstreken was sinds 1517, het jaar waarin Luthers leer een symbolische aanvang nam.
[6] De structuur van de orginele zin klopt niet.
[7] Hier citeert Corvinus deels vrijwel letterlijk Luther: 3, 123a.

Hem en derhalve is de ganse handel ook van Hem. Hij zal ook zonder twijfel wel een weg vinden om Herodes vóór te blijven. Desalniettemin ga ik er daarom vanuit, dat eenieder naar zijn vermogen verschuldigd is om met goede raad en goed onderricht zulk bloedvergieten te weren. Ja, die hier niet helpen om te weren en hun leiders erover te beraden, kunnen nimmermeer de belofte deelachtig worden die Christus, bij Mattheüs, 5[8], aan allen die vredelievenden helpen, gedaan heeft. Want daar zegt Hij: “Zalig zijn de vreedzamen, want zij zullen Gods kinderen worden genoemd.”

Aangezien ik mij dan ook verschuldigd beken, om met het enige pond dat God mij gegeven heeft, het gedijen, het geluk, de welvaart, en de vrede en eenheid van de Duitse natie te helpen nastreven en bevorderen, heb ik u van de adel als degenen die tot zulk een vrede kunnen dienen, raadgeven en helpen - ja, en het ook volgens hun toezegging, gedaan in de doop in Christus, verschuldigd zijn om raad te geven en te helpen -, met dit boekje willen aanschrijven en daarin aangeven, hoe gij u jegens God, Zijn woord en het evangelie, en vervolgens jegens de mensen moet gedragen. Ik weet wel, dat eenieder aan zijn landsvorst met eden en plichten verwant is, en derhalve verschuldigd is om hem in alle redelijke kwesties gehoorzaam te zijn. Wie zou ook zulk een gehoorzaamheid, omdat die zijn basis in de Schrift heeft, als onterecht betitelen? Tegelijkertijd moet men ook zien, dat die zich niet moet uitstrekken tegen de Heer van wie alle vorsten hun macht hebben. Want net zomin als een boer die onder een edelman valt, de macht heeft om voor de edelman - wanneer hij zich zonder enige reden tegen zijn landsvorst zou willen verzetten - tegen zijn genoemde aangeboren landsvorst te handelen, net zomin moet ook een edelman, wanneer zijn overheid jegens God en Zijn woord zou willen handelen, zich tegen de Heer

8 Mattheüs, 5: 9.

aller heren laten gebruiken, doch veelmeer met alle ijver tot vrede helpen beraden.

Daarom heb ik hier onder de gehoorzaamheid waarmede men aan God verplicht is, en die waarmede men aan de overheid verwant is, een onderscheid willen maken, en willen uiteenzetten en aantonen of men, om de overheid te behagen, verschuldigd is om iets tegen God te doen. Dat ik het echter aan u van de adel in Saksen toeschrijf, geschiedt omdat ik u gaarne een eeuwige liefde en vrede wil inprenten. En aangezien ik lange tijd in Saksen ben geweest en op de plekken waar uw ouders veel hebben gegeven, mijn eerste fundament bereikte en van uw aalmoezen geleefd en gestudeerd heb, wil ik mij thans gaarne met deze geringe dienst jegens u als een dankbaar iemand betonen. Derhalve verzoek ik ook dat gij mij ten beste wilt houden en voor niets anders wilt aanzien dan dat ik ten aanzien van bloedvergieten gaarne raad wil geven en het wil helpen tegen te gaan. De vrede zij met ons, zowel tijdelijk als eeuwig, Amen. Gedateerd Witzenhausen, op de heilige dag van Driekoningen. Anno, et cetera, 39.

Hoe een edelman zich jegens
God moet gedragen.

Wanneer men de geschiedenissen van het Oude en Nieuwe Testament, ja, ook van de heidenen goed en zoals het past, ijverig bekijkt, vindt men duidelijk, dat in de personen die in ambten hebben gezeten en iets voor anderen betekend hebben, en derhalve als voorbeeld dat men goed kan navolgen aan anderen zijn voorgehouden, het met name geprezen en hooggeschat wordt, wanneer zij op de religie acht hebben geslagen en de godsdienst bij de onderdanen serieus gehandhaafd, en het volk tot godsvrucht hebben gemaand en opgevoed. En zulk een deugd wordt ook in de leiders van deze wereld niet zonder reden geloofd, en aan de anderen tot navolging voorgehouden. Want waar is in de ganse wereld een deugd die met de godzaligheid vergeleken kan worden? Wat is beter, wat is eerlijker, wat is nuttiger, dan God - die ons lichaam en ziel heeft gegeven, en ook ons in deze wereld door het woord moet behouden en tot het geloof brengen - voor ogen te hebben? “Oefen uzelf”, zegt Paulus, bij 1 Timotheüs, 5[9], “in de godzaligheid”, want de lijfelijke oefening heeft weinig nut. Doch de godzaligheid heeft nut voor alle dingen en heeft de belofte van dit en van het toekomstige leven. En Christus in het evangelie zegt: “Zoek eerst het rijk Gods, dan zal dit alles u gegeven worden.”[10]

In dit geval echter ziet het er bij de heidenen heel anders uit, dan bij diegenen die God woord erkend, en Hem ook als een God geëerd hebben. De heidenen hebben door het natuurlijke licht erkend dat God bestaat, en via de werken - namelijk de schepping der wereld - zijn kracht en onzichtbare wezen gezien, doch hebben hem, zoals St.-Paulus zegt, bij Romeinen, 1[11], niet

---

[9] 1 Timotheüs, 5: 4.
[10] Mattheüs, 6: 33.
[11] Romeinen, 1: 21, 23.

als een God geprezen, noch gedankt, doch zijn in hun verzinsels ijdel geworden en hebben de heerlijkheid van de onvergankelijke God veranderd in een beeld gelijk aan de vergankelijke mens, de vogels, de viervoeters en de kruipende dieren, zoals ook de voortreffelijkste onder hen, M. Cicero, in het boek 'De Legibus' erkent. Er is geen volk onder de zon zo onbekwaam en ongetemd, dat het niet weet dat God bestaat, Doch het gebrek is, dat zij niet weten hoe zij Hem moeten beschouwen, dat wil zeggen, eren. Geldt dat niet tegenwoordig ook? Er was ooit een voortreffelijk man, Numa Pompilius, de tweede koning van Rome, die ook de eerste is geweest die het heeft ondernomen om het volk tot godsvrucht en religie op te voeden. Doch welk nut had het voor hem, of hij een gesprek met de afgodin Aegeria geloofde te hebben, terwijl Gods woord daar niet was? Men zegt ook over Scipio Africanus, die de machtige stad Carthago aan belasting onderwierp en geheel Afrika bedwongen had, dat hij zich met overgave aan zulk een afgodische religie had gewijd. Wat heeft het hem echter geholpen qua zaligheid? Ja, hebben niet alle Romeinse koningen, consuls - dat wil zeggen, burgemeesters - en keizers het gebruik gehad, dat zij met hun krijgslieden pas ten velde zijn getrokken nadat de toorn der goden door gebruikelijke ceremoniën en godsdienst was afgewend? Niettemin worden zulke dingen door de geschiedschrijvers hogelijk geprezen, en wel zo, dat zij ook niet veel ophadden met degenen die niet tot de religie geneigd waren. Daarvandaan komt het, dat Vergilius een Mezentius[12] beschrijft, die wel vanwege zijn vuist een weidse held, doch een brutale, godloze mens en een verachter der goden is geweest.

Op zulk een wijze kunnen wij zulke afgodische lieden ook loven, namelijk om hun ijver en ernst die zij in hun afgodische godsdiensten beoefend hebben, hoewel hun religie niet uit God, doch uit de duivel geweest is. Want hebben zij zulk een ernst en ijver in kwesties waarin zij ongewis waren, en Gods woord of bevel daar niet in hadden, aangewend, hoeveel te meer moeten

[12] Een koning der Etrusken.

wij op de christelijke religie letten en acht slaan, die uit God en in het woord zo helder vervat is? Looft niet ook Christus aldus in het evangelie, bij Lukas, 16[13], de oneerlijke huishouder, omdat hij - toen zijn heer hem uit zijn ambt wilde zetten - wijselijk gehandeld heeft? Christus billijkt niet, dat hij oneerlijk heeft gehandeld. Doch hij looft het in dit wereldkind, dat - terwijl hij ooit zijn ambt moest verlaten - hij zich zo wijselijk in acht had genomen en zich, voordat het kruis van hem werd afgenomen, gezegend had. Als wilde hij zeggen: Wanneer de kinderen van deze wereld zulk een list en wijsheid in kwesties die het vergankelijke goed betreffen, nodig hebben, hoe veel temeer moet gij wijselijk, serieus en met ijver het goede nastreven dat onvergankelijk en daarboven in de hemel is?

Doch wat heeft het voor zin, om aan de heiden die ijver heeft betracht in de verkeerde religie, veel woorden te besteden, nu de Heilige Schrift vol staat met voorbeelden van hen die met ijver en ernst in de rechtschapen godsdienst geoefend hebben? Van dezen willen wij enkelen aanduiden en aan u van de adel voor ogen stellen, opdat gij ziet, dat in de leiders en grote heren van deze wereld geen deugd zo hoog wordt geprezen, als juist rechtschapen godzaligheid. Want de zege en het geluk die zij in hun besturen, vooral jegens hun vijanden, gehad hebben, is gekomen doordat zij God goed gekend, geëerd en getrouw gediend hebben. Hoe schandelijk zijn omgekeerd diegenen bedacht, die een goddeloos karakter gevoerd hebben en van de weg des Heren zijn weggetreden. Want wat dezen voor ongeluk gehad hebben, is hierom geschied, dat zij God, Zijn woord en de godsdienst, door Mozes geboden, niet voor ogen hadden, zoals dan ook allen die in besturen zitten en zich zulk een goddeloos wezen deelachtig maken, zullen ervaren.

De Heilige Schrift spreekt, bij Genesis, 4[14] en 5[15], over twee Enochs, waarvan de ene een zoon was van Kaïn[16]. De andere

[13] Lukas, 16: 1-8.
[14] Genesis, 4: 17.

was een zoon van Jared[17]. De eerste Enoch, de zoon van Kaïn, heeft omtrent zijn godzaligheid geen lof in de Schrift, doch aangezien zijn vader Kaïn een stad heeft gebouwd en gevestigd, en die 'Enoch' heeft genoemd, naar zijn zoon, menen sommigen, dat van hem de adel zijn oorsprong en aanvang heeft. Want gewoonlijk hebben zulke lieden stevige steden, huizen, kastelen daaromheen gebouwd en gevestigd, opdat zij naar hun moedwil leven en zich in deze moedwil tegen anderen des te beter konden beschermen. De andere Enoch, Jareds zoon, wordt geprezen omdat hij godzalig is geweest en een goddelijke wandel heeft gevoerd.

Welke lof meent gij nu, is de beste en bestendigste geweest? De ene heeft de stad Enoch en streeft, zoals de kinderen der wereld plegen te doen, naar eer, opsmuk en heerschappij. De andere streeft naar de dingen die Gods eer en de zaligheid van zijn ziel betreffen. Daarom is hij tenslotte ook van deze aarde weggenomen en gevoerd naar, en geplaatst geworden in een zeer veel beter oord. Wie echter zou niet deze bijvallen, in plaats van de andere, en hem - aangezien hij God zo serieus voor ogen heeft gehad - meer dan de andere lovenswaardig achten? Doch men moet er niet van uitgaan, dat vermelde Enoch, die de zoon van Kaïn was, door het vestigen van zijn stad en omdat hij een voornaam man voor anderen is geweest, verdoemd is geweest, doch veelmeer doordat hij God en Zijn woord niet voor ogen heeft gehad en zijn levenswandel niet naar het woord gevoerd heeft. Want het zwaard voeren, in het ambt zitten, een edelman zijn tot bescherming der onderdanen en tegen een onredelijke macht stevige steden en huizen maken, kan - omdat een dergelijke ordening uit God is, en geen middel is dat verworpen moet worden - geen zonde zijn. Doch wel is het een zonde, dat men zich op eigen macht, sterkte en zulke

[15] Genesis, 5: 18.
[16] "Caius", een zetfout. Lees: 'Cains'.
[17] De bijbel spreekt over 'Jared' naast 'Jered'. Zie Lukas, 3: 37, en 1 Kronieken, 1: 2.

gevestigde huizen verlaat, en God met Zijn lieve woorden uit het oog verliest. Voer met Enoch, de zoon van Jared, een goddelijke wandel; heb God en het edele woord voor ogen; gebruik uw ambt juist; dan zullen u dergelijke uiterlijke dingen niet schadelijk zijn aan uw ziel, zoals St.-Paulus, bij Romeinen, 8[18], zegt: “Er is geen verdoemenis voor hen die in Jezus Christus zijn.”

Zo looft de Schrift ook Seth[19], door te zeggen dat men ooit de naam van de Heer begon aan te roepen en te prediken. Hoe? Was er dan voordien geen kennis van God, geloof, of godsdienst op aarde geweest? Ja, maar toch was die door de slechtheid van Kaïn, nadat deze de vrome Abel had gewurgd, gevallen, zodat het hoog nodig was om hem weer in te stellen. Omdat nu de vrome Seth, die zonder enige twijfel een voorname man voor anderen geweest is, dat gedaan heeft, wordt hij ook terecht als een vroom, godzalig man in de Heilige Schrift geloofd en betiteld, en aan andere voorname lieden in deze wereld als een voorbeeld dat zij zouden moeten navolgen, voorgehouden. Want het een of andere oord of klein altaar dat de mensen - om Gods woord te horen en zich voor het bidden te verzamelen - opbouwen en oprichten, is wel een teken dat men de naam Gods gaarne heiligt en iedereen gaarne zalig wil zien. Merk op, dat van het geslacht van deze Seth de vrome Noë, de zoon van Jared - over wie voorheen gesproken is - afstamde, vooral nu de goddelozen, dat wil zeggen, Kaïns kinderen, van zijn lijn afstammen, en omgekeerd de godzaligen - die van Seth, Adams zoon afstammen, - ook hun eigen lijn hebben.

Uit hetzelfde geslacht is ook Noë gekomen, die in de zondvloed met zijn huispersoneel en kinderen in de ark behouden bleef en, als iemand die genade bij God heeft gevonden, is overgebleven. Heeft hij niet spoedig na de zondvloed een altaar gebouwd voor de Heer, en van allerlei rein vee en gevleugelte

[18] Romeinen, 8: 1.
[19] Genesis, 4: 26.

brandoffers geofferd? Zie, wat de eerste zorg was van deze vrome Noë nadat de gehele wereld in het water verdorven was, en hem - nadat het water was weggelopen - gezegd was om uit de ark te gaan met al hetgeen daarin was. Wat was nu zijn zorg? Dat voor de Heer een altaar werd gebouwd en brandoffers werden geofferd. Dat wil zeggen, hij heeft vóór alles aan - omdat hij gezien had hoe gruwelijk God de zonde en het ongeloof bestraft - de zijnen ertoe willen aansporen en leiden om ijverig naar Gods woord te luisteren en steeds met het gebed aan te houden, en met dit voorbeeld van hem willen aanduiden, dat de personen die bij anderen een aanzien, en lieden onder zich hebben, er vóór alle dingen voor moeten zorgen, dat Gods woord onderwezen en gepredikt wordt, en de ware godsdiensten gehandhaafd worden, bij verlies van de zaligheid van hun ziel.

Wanneer hier echter iemand wil wijsneuzen en zeggen dat bovengenoemd voorbeeld hier niet goed te rijmen valt, omdat noch Enoch, de zoon van Jared; noch Seth, noch Noë grote heerschappij hebben gehad, of grote potentaten zijn geweest zoals ze na de zondvloed opkwamen, moeten wij niettemin bekennen, dat zij bij anderen gewaardeerde lieden zijn geweest en niet een gering aanzien hebben gehad. Maar moet, omdat zij voor de wereld geen bijzonder aanzien hebben gehad, daarom hun godzaligheid worden verzwegen en niet aan anderen tot navolging worden voorgehouden? Neen, niet aldus. Doch alles wat u vanaf het begin van de wereld juist en volgens Gods woord en wil geschied is, hetzij door grote of nederige personen, moet ons als een voorbeeld dat eenieder naar zijn stand redelijkerwijze navolgt, worden voorgehouden. Doch naar mijn mening zijn de bovenvermelde mensen helemaal niet zulke geringe mensen geweest.

Wat zullen wij echter zeggen over Abraham, die overal in de Schrift zo’n heerlijke roem heeft vanwege zijn godzaligheid? Hem moeten wij ook in wereldlijke aangelegenheden voor een belangrijk man houden en hoofdpersoon laten blijven. Want

wanneer hij driehonderdachttien man uit zijn huis, zoals bij Genesis, 14[20], geschreven staat, voor de strijd heeft kunnen bewapenen en koning Kedor-laomer samen met zijn aanhang neerleggen, dan zal hij ook wel in het ambt hebben gezeten en niet een gering man zijn geweest. Welnu, wat looft de Schrift in deze belangrijke man het meest? Dit, dat hij God voor ogen heeft gehad, Zijn woord voor waar heeft gehouden, en daardoor zijn geloof - zodat hij in de Schrift een vader der gelovigen genoemd wordt - verkregen heeft. Van zulk een godzaligheid geeft de Schrift allereerst getuigenis, bij Genesis, 12[21], waar wordt aangegeven, hoe hij bij Sichem bij het bos More voor de Heer die hem verschenen was, een altaar heeft gebouwd. Ten tweede dat hij een altaar bouwde in Hebron in het bos Mamre[22]. Ten derde dat hij zijn eigen zoon op aanzegging van Gods bevel wilde opofferen. Ten vierde dat, bij Genesis, 15[23], met duidelijke woorden gezegd wordt, dat Abraham God geloofde en dat is hem tot gerechtigheid gerekend. Zulk een getuigenis hebben daarna ook Izaäk en Jakob gehad en verkregen.

Ik wil zwijgen over het edele bloed van Jozef, die door verraderij door zijn broer aan de Ismaëlieten verkocht, en naar Egypte gebracht en gevoerd werd. Want hoewel deze door bijzondere voorzienigheid van God door de farao tot een groot heer werd verheven en - na de koning - de tweede in de regering is geworden, heeft hij toch nooit, zoals de machtigen plegen te doen, God zijn Heer vergeten, doch veelmeer Hem zo geëerd en voor ogen gehad, dat hij ook in Egypte vele mensen ertoe heeft bewogen om zijn God te volgen. Hiertoe behoren ook andere voortreffelijke lieden, van wier godzaligheid zo nu en dan in het Oude Testament gezegd wordt, dat zij Mozes, Jozua, David, Ezechiël en Josias waren. Want de hoogste lof die dezen ten deel viel, is, dat zij God erkend en geloofd hebben, Zijn woord

[20] Genesis, 14: 14.
[21] Genesis, 12: 6-7.
[22] Genesis, 13: 18.
[23] Genesis, 15: 6.

gehandhaafd, valse godsdiensten vernietigd, en hun onderdanen bovendien goed hebben bijgestaan. Zo wil ik ook kortheidshalve zwijgen over de godzaligheid van hen die in het Nieuwe Testament in ambten zaten, voortreffelijke en voorname lieden waren en desalniettemin God voor ogen hadden, Zijn woord geloofd hebben, en de rechtschapen godsdienst aanhangig zijn geweest, te weten de hoofdman, bij Mattheüs, 8[24]; de koninklijke Johannes, 4[25]; de kamenier van koningin[26] Candace in het Morenland, bij Handelingen, 8[27]; alsook de hoofdman Cornelius, bij Handelingen, 10[28], et cetera. Want wat dezen voor een roem, zowel bij God als in de wereld, door hun godzaligheid is overkomen, hoort men dagelijks prediken en hoeft hier niet verteld te worden.

Bovendien, hoe God omgekeerd zich jegens zulke mensen en voortreffelijke personen omwille van het geloof heeft gedragen, hoe genadiglijk Hij hen van hun vijanden en ongeluk gered heeft, welk geluk Hij hun gegeven heeft, is ook vanuit de Schrift zo duidelijk, dat het niet erg nodig is om daar veel woorden aan te wijden. Ja, hoe kon ongeluk en weerstand voor zulke mensen schadelijk zijn, aangezien God hen leidde en op alle manieren met hen was? God, zo zegt de Schrift, bij Genesis, 39[29], was met Jozef, zodat hij een gelukzalig man was, en hij was in het huis van zijn heer, de Egyptenaar. En zijn heer zag, dat de Heer met hem was, want bij alles wat hij deed, gaf de Heer geloof toe, door hem. Hoort gij, dat de bijstand en bevordering door de Heer, in Jozef ook een heiden erkend heeft? Zulk een geluk hebben zonder twijfel diegenen waarover wij verteld hebben, allen gehad. En wanneer soms weerstand waardoor de rechtvaardige beproefd moest worden, heeft

---

[24] Mattheüs, 8: 13.
[25] Mattheüs, 4: 21-22.
[26] “köningen”. Lees: ‘Konigin’.
[27] Handelingen, 8: 27.
[28] Handelingen, 10: 1, e.v.
[29] Genesis, 39: 2-3.

meegelopen, zo heeft God hen uiteindelijk zo genadiglijk gered, dat zij het voor ijdel geluk hebben gehouden. Want voor de uitverkorenen, zoals St.-Paulus[30] zegt, moet alles ten beste gedijen.

Zie dus, hoort gij, hoe in de oude geschiedenissen en de Bijbel diegenen, die godzalig zijn geweest, geloofd en geprezen worden, en ook hoe de Heer zich over zulke mensen ontfermd heeft, genadiglijk voor hen heeft gezorgd, en al hun aangelegenheden tot een gelukzalig einde heeft gebracht, voor alle mensen tot voorbeeld, opdat zij God vrezen en liefhebben, en de godzaligheid met al hun eerbaarheid najagen en betrachten.

Wat hebben evenwel de goddelozen voor een roem en geluk? Hun roem is weliswaar niet zeer groot, want de kinderen van Kaïn worden zo beschreven, dat zij mannen van de wereld zijn geweest; steden hebben gebouwd; met allerlei handel zijn omgegaan; naar sieraden, eer en heerschappij gestreefd hebben; en voor de wereld een bijzonder aanzien en glans hebben gehad. Doch omdat zij niet naar God hebben gevraagd, het woord in vergetelheid hebben gebracht, en de ware godsdienst niet in acht hebben genomen, heeft de Schrift hen ook niet alleen niet kunnen loven, doch heeft hen veelmeer als goddeloze schurken en tirannen bestempeld. Zegt niet God zelf, bij Genesis, 6[31]: “De mensen willen zich niet meer laten terechtwijzen door Mijn Geest, want zij zijn vlees”? En: “Al het vlees heeft zijn weg bedorven.”[32]? En klaagt God niet over de Nephilim, dat wil zeggen, de tirannen uit die tijd, dat zij alle godzaligheid verwoest hebben, alle eerbaarheid vergeten zijn, en enkel met tirannie en onredelijk geweld zijn omgegaan? Hoe worden daarna Nimrod, Kaïn, Ismaël, Ezau, Saul na zijn afvalligheid, Roboam, Jeroboam, Achab, Jojakim, et cetera, beschreven en,

---

[30] Lukas, 18: 7.

[31] “straffen lassen”. Onduidelijk. In Genesis, 6: 3, staat het echter heel anders: “Non permanebit spiritus meus in homine in aeternum”: ‘Mijn geest zal niet eeuwig in de mens blijven’.

[32] Genesis, 6: 12.

in het Nieuwe Testament, Herodes en Pilatus? Zij hebben tegen God en Zijn edele woord, tegen de profeten, tegen Christus en de apostelen gehandeld, de Heilige Geest altijd wederstreefd, en degenen die het gaarne goed met hen gemeend hadden, nimmer willen volgen. Derhalve zijn zij ook, zoals de geschiedschrijvers en de Schrift melden, verschrikkelijk gestraft en door Gods toorn omgebracht geworden.

En wat moet ik nog meer zeggen? Dergelijke voorbeelden getuigen er overweldigend van, dat er op aarde geen grotere ondeugd is - waaraan ook God een groot misnoegen heeft -, dan het verachten van de christelijke religie en de vervolging van het goddelijke woord. En omgekeerd, dat er op aarde geen grotere deugd is - waarin ook God een groter behagen schept -, dan dat men God voor ogen heeft, zijn woord aanhangig is, rechtschapen godsdiensten handhaaft, en in alle doen en laten op niets anders, dan slechts op Gods wil toeziet, die door het woord gekend wordt. En hoewel alle christenen in het algemeen een dergelijke bevordering der religie verschuldigd zijn, en iedereen God en Zijn woord voor ogen moet hebben, staat dat toch met name diegenen aan, die God in deze wereld in grote ambten heeft gezet, boven anderen verhoogd, en voorname lieden voor anderen heeft willen laten zijn. Want waar de leiders van het volk de godzaligheid liefhebben en God woord aanhangig zijn, daar kan een geheel land zulk een godzaligheid genieten. Waar omgekeerd de leiders goddeloos en tegen het goede woord zijn, daar moet een geheel land een dergelijk ongeloof gemeenlijk ook ontgelden.

Aangezien men dan weet en het onloochenbaar is, dat er een God is die getrouw gediend wil worden en de rechtschapen religie bevorderd wil hebben, zo eist de noodzaak dat wij ook aanduiden waaruit die bestaat, en op welke wijze men God moet dienen. Want in dit geval hebben alle filosofen, alle geleerde lieden en alle wijzen gedwaald, die ooit in de wereld vanaf het begin zonder het woord zijn geweest. Aldus, dat zij

ook de schepselen in plaats van de Schepper - aangezien zij geen woord hadden dat zij hadden kunnen volgen, en alleen hun eigen goeddunken en gedachten hier tot handleiding hebben gehad - de eer en verering betoond hebben die men alleen aan God behoort te geven. Neen, hier geldt niet, op ijdele gedachten of goeddunken, doch op Gods woord te bouwen. Gods woord, zeg ik, dat gewis door God gesproken, met wondertekens bevestigd en door rechtschapen profeten en predikers aan de wereld openbaar en toegezonden is geworden. Daarom willen wij ons ook in dit geval slechts naar het woord van God richten, het ijverig aanzien en bezien, opdat wij met Gods hulp daaruit mogen leren en begrijpen hoe Hij op de juiste wijze gekend en geëerd wil zijn.

De heidense filosoof Socrates heeft gezegd, zoals Augustinus in ‘De Consensu Evangelistarum’[33] verhaalt: “Men moet iedere God niet anders dienen dan Hijzelf heeft geboden en bevolen”, et cetera. Wanneer zulk een christen dat van de enige en ware God, wiens woord wij hebben, heeft gezegd, dan was dat een heerlijke, kostelijke spreuk. Want het is ook waar, dat God geen andere dienst dan alleen die, welke Hij in Zijn woord heeft vervat, wil hebben van de zijnen. Aangezien hij[34] het echter, als een heiden, over zijn afgoden heeft gezegd, willen wij zijn leer ten dele aannemen, en de een of andere korte spreuk uit het Nieuwe Testament - waaruit de christelijke religie staat, waaruit men mogen leren - ons voorhouden om te handelen, namelijk die, welke in het evangelie, bij Johannes, 17[35], geschreven staat: “Dit is het eeuwige leven, dat zij U erkennen, dat Gij de ware God zijt, en wie Gij gezonden hebt, Jezus Christus.”

---

[33] “de consensu evangelistarũ”. Zie Augustinus aldaar, H. XVIII.
[34] Lees: ‘Socrates’.
[35] Johannes, 17: 3.

Deze spreuk is kort, doch goed begrepen en goed gevat, en een samenvatting van alle lering die wij van Christus in de evangelische geschiedenissen hebben ontvangen. Want terwijl uiteindelijk ons geloof daarop moet worden gericht, dat wij na dit leven het eeuwige mogen hebben, zo zal Hij zeker een bijzondere en treffende leer inhouden. En wie kan dat loochenen? Hij vervat echter onze gerechtigheid en zaligheid in de kennis van God en van zijn zoon Christus, die Hij gezonden heeft. Hij spreekt en zegt, dat het het eeuwige leven is, dat men de ware God en Christus kent, et cetera. Hoe komt het, dat hij zo feitelijk spreekt over het eeuwige leven, waaruit dat bestaat en hoe men het moet verkrijgen? Er waren in de tijd van Christus Sadduceeën, die niet geloofden in de opstanding des vlezes. Wie echter zulk een opstanding niet gelooft, kan eigenlijk ook niet geloven dat er na dit leven een eeuwig leven zal zijn. Christus heeft een dergelijke foutieve mening - zoals te begrijpen valt - niet kunnen accepteren, doch heeft die niet alleen hier, doch ook elders bestreden en gezegd, dat er een eeuwig leven is na dit leven, en wel omdat God zegt dat Hij een God van Abraham, een God van Izaäk en een God van Jakob is, doch dat God niet een God der doden is, doch een God der levenden. Mattheüs, 22[36].

St.-Paulus heeft met dergelijke Epicuriërs, zoals wij zien bij 1 Korinthiërs, 15, ook van doen gehad en tegen hen moeten vechten. Hij heeft ook onze opstanding, die gewis moet geschieden wanneer er een ander en eeuwig leven moet zijn, dermate bewezen en beweerd, dat men er gemakkelijk toe komt om aan zulke dingen niet te twijfelen, doch ze voor gewis te houden. Wat doet echter de duivel, en het vlees niet? Wat geschiedt niet, waar het woord uit de ogen gedaan wordt? Waar vandaan komen onder de onbedachtzame mensen deze spreekwoorden? Heeft de mens een ziel, dan zal toch een paard een grote ziel moeten hebben. En zou het lichaam iets hebben, dan zou ook de ziel wel krijgen wat hij hebben moet. Komen

[36] Mattheüs, 22: 31-32.

dergelijke lasterwoorden niet daarvandaan, dat men Gods woord niet acht en de christelijke religie geheel uit de ogen doet? Is de opstanding der doden niets, zegt St.-Paulus[37], dan is ook Christus niet opgestaan. Is echter Christus niet opgestaan, dan is onze preek vergeefs, en is ook uw geloof vergeefs. Dan zouden wij ook verzonnen, valse getuigen van God worden, omdat wij tegen God getuigd hadden dat Hij Christus had opgewekt, die Hij niet opgewekt zou hebben, aangezien de doden niet opstaan.", et cetera.

Aangezien nu tegenwoordig en uit de bovenvermelde spreuk van Christus en Paulus duidelijk is, dat de opstanding en een eeuwig leven er zijn na dit vergankelijke, eist de nood dat men feitelijk weet en leert hoe men tot zulk een leven, en niet tot verdoemenis opstaat. Want Christus heeft dat hier zeer dapper en fijn aangeduid. Hoe geschiedt het echter? Dat wij de ware God kennen. Hij spreekt niet onredelijk over de ware kennis van God. Want hoewel de filosofen en heidenen door het natuurlijke licht erkend en gezien hebben dat God bestaat, hebben zij niettemin geen woord gehad waaruit zij hadden kunnen leren hoe Hij op de juiste wijze gekend en geëerd wilde worden. Vandaar dat hij hier de ware God van de valse en verzonnen goden, en de ware godsdienst van de valse godsdiensten wil scheiden en afzonderen. Hij spreekt en zegt, dat het eeuwige leven eruit bestaat, dat men de ware God kent. Hoe kennen? Dit woord, 'kennen', wordt iets meer, dan het in onze taal betekent. Wat betekent het dan? Wij zullen dat vanuit de Schrift bekijken.

De profeet Jesaja zegt in hoofdstuk 11[38] aldus: "Het land is vol kennis van de Heer." In deze spreuk zal, omdat hij het rijk van Christus en de openbaring van het evangelie betreft, in feite niet van een algemene kennis - zoals een buurman de andere kent en hem een goede avond of morgen wenst - sprake zijn geweest. Want weten, dat er een God is, helpt niets wanneer ik niet ook weet, hoe ik Hem moet beoordelen, hoe ik mij jegens

[37] 1 Korinthiërs, 15: 13-15.
[38] Jesaja, 11: 9.

Hem moet gedragen, en hoe ik Hem moet eren en aanbidden. Wanneer ik echter weet, en vanuit het woord heb geleerd, hoe ik Hem moet beoordelen, hoe ik mij jegens Hem moet gedragen, hoe ik Hem moet eren en aanbidden, dan heb ik God echt erkend. Aldus zegt ook in hoofdstuk 9[39] de profeet Jeremia: "Een wijze beroeme zich niet op zijn wijsheid. Een sterke beroeme zich niet op zijn sterkte. Een rijke beroeme zich niet op zijn rijkdom. Doch wie zich wil beroemen, beroeme zich erop, dat hij Mij weet en kent, dat Ik de Heer ben, die barmhartigheid, recht en gerechtigheid op aarde uitoefent." Met deze spreuk vordert God niet alleen dat men Hem moet kennen, doch wijst Hij er ook op, waaruit een dergelijke kennis bestaat, namelijk dat Hij barmhartigheid uitoefent jegens degenen die aan zichzelf versagen en alleen Hem en zijn woord vertrouwen. En omgekeerd berecht Hij diegenen die zich op eigen werken verlaten en Hem en Zijn woord niet geloven, naar Zijn gerechtigheid.

Aldus wordt dit woord in de aangehaalde spreuk ook beschouwd, want Hij zegt, dat daarin het eeuwige leven staat, wanneer men de ware God kent. Dat wil zeggen, dat men weet hoe men Hem moet beoordelen, hoe men Hem waardig moet zijn en hoe men Hem moet eren en aanbidden. Wie onderwijst mij nu op zulk een wijze de ware God kennen? Ik hoor goed, dat in zulk een kennis het eeuwige leven schuilt, doch bevind, dat ik uit mijn wijsheid en eigen krachten een dergelijke kennis niet kan verkrijgen. Het vergaat ons in dit geval vrijwel allen, zoals het de filosoof verging die gevraagd werd wat God is, en bedenktijd vroeg. Toen hij echter na die tijd nog geen antwoord kon geven en derhalve om verdere bedenktijd had verzocht, heeft hij tenslotte moeten versagen en bekennen, dat hoe meer en verder hij over die kwestie nadacht, hij er des te minder over

[39] Jeremia, 9: 23-24.

te weten kon komen. Ja, zegt niet de Schrift: “Wie de majesteit onderzoekt, wordt door de glorie onderdrukt?” Spreuken, 25[40].

Welaan, onze zwakheid en onwetendheid is God niet onbekend geweest. Derhalve heeft Hij zijn eniggeboren Zoon Jezus Christus deze wereld ingezonden, opdat Hij ons door het heilige evangelie kond zou doen van Zijn wil, en wij door deze Christus en Zijn woord de Vader leerden kennen, wiens majesteit men anders niet kan begrijpen. Want hoe ik God moet beschouwen en hoe ik mij tot Hem moet opstellen en hoe ik Hem moet eren, heeft Christus in zijn heilige evangelie zo uitgedrukt, dat men zich thans niet heeft te beklagen over enige onwetendheid. En om de hoge en onbegrijpelijke majesteit van God te onderzoeken, is niets anders nodig dan dat wij doen wat hij op de berg Thabor gezegd heeft: “Dit is mijn geliefde zoon, in wie Ik een welbehagen heb.”[41] Hem moet gij gehoorzamen. Moeten wij aan deze Christus gehoorzaam zijn en alleen Zijn leer aanhangig zijn, dan zal Hem de Vader ook bevolen hebben om al hetgeen nodig is voor de zaligheid van onze ziel, aan ons te openbaren. Ja, zo moet Hij ook de Vader in Zijn goddelijke wezen gelijk, en God zijn. Anders zou Hij zelf niet gezegd hebben dat men ook Hem moet erkennen die Hij gezonden heeft, Jezus Christus.

Hoe moet ik echter, volgens de leer van Christus, God beschouwen? Dat Hij mij, Zijn arme schepsel, naar Zijn evenbeeld geschapen, en door Christus tot leven heeft gegeven. En in deze wereld heeft Hij als een genadige Vader over mij gewaakt, mij van tijdelijk voedsel voorzien, en met van al het

[40] Onduidelijk. Mogelijk verwijst de auteur naar Spreuken, 25: 2, waar echter staat (Statenvertaling): “Het is Gods eer om een zaak te verbergen, maar de eer der koningen een zaak te doorgronden.” En dan nog zegt het Latijn iets anders: “Gloria Dei est celare verbum, et gloria regum investigare sermonem.”
[41] Marcus, 1: 11.

ongeluk van het lichaam en de ziel willen redden. Johannes, 5[42]: "Mijn Vader werkt tot nu toe", et cetera. Waarom moet ik mij op Hem verlaten? Opdat hij omwille van Christus Zijn toorn, die ik met mijn zonden verdiend heb, van mij afwende, mij arme zondaar in genade opneme, mij deelachtig moge maken aan de gerechtigheid van Christus, en tot een erfgenaam van het hemelrijk. Want daarom heeft Hij Hem tot mij gebracht, zoals Paulus zegt, bij 1 Korinthiërs, 1[43]: "Tot wijsheid, tot gerechtigheid, tot heiliging en tot verlossing." Ja, Christus zelf noemt zich daarom de weg, de waarheid en het leven[44], zodat zonder Zijn genade en kennis niemand zalig kan worden. Hoe moet ik Hem eren en aanbidden? Een grotere eer kan ik Hem niet betonen, dan dat ik Hem voor Zijn weldaden, die Hij mij uit genade in Christus, zonder mijn verdienste, betoont, eeuwig prijs, loof en dankzeg; en dat met hart, mond, leven en wandel; en Hem vóór alle dingen de eer laat dat alleen Hij door Zijn Zoon Christus de wereld zalig kan maken. Want zulks toeschrijven aan de Zoon, betekent de Vader eren. Johannes, 5[45]: "Wie de Zoon niet eert, die eert de Vader niet, die Hem gezonden heeft." Zulk een eer volgt het aanbidden; niet dat, wat alleen met de mond, zonder hart en geest, doch dat, wat in de geest en de waarheid geschiedt. Johannes, 4[46]: "De tijd zal komen, dat de ware aanbidders de Vader zullen aanbidden in de geest en in de waarheid."

Kortom, het is de samenvatting van de christelijke religie dat wij de ware God en Hem die Hij gezonden heeft, Jezus Christus erkennen, dat wil zeggen, dat wij Hem als een genadige God en Vader beschouwen die ons, zijn arme, ellendige kinderen in deze wereld vaderlijk onderhoudt, tegen alle kwaad genadiglijk behoedt, de zonden vergeeft, Zijn gerechtigheid mededeelt, en

[42] Johannes 5: 17.
[43] 1 Korinthiërs, 1: 30.
[44] Johannes, 14: 6.
[45] Johannes, 5: 23.
[46] Johannes, 4: 23.

tot slot in Zijn rijk wil nemen. Door wie? Door Christus, Zijn lieve Zoon, onze Heer en zaligmaker, zonder toedoen van alle werken, behalve dat wij het van ganser harte geloven, de kwade begeerte des vlezes laten varen, en ook met ongekunstelde liefde jegens de naasten betuigen en bewijzen dat ons vertrouwen op God, Christus en Zijn woord oprecht en rechtschapen is. Zoals ook St.-Paulus geloof vordert, die door de liefde werkzaam is. Galaten, 5[47]. Over een dergelijk geloof en kennis zegt Christus, bij Mattheus, 11[48], aldus: "Alle dingen zijn Mij gegeven door Mijn Vader, en niemand kent de Zoon, dan slechts door de Vader, en niemand kent de Vader, dan slechts door de Zoon, en wanneer de Zoon het wil openbaren." En met deze spreuk betuigt Hij, dat kennis van God, onze gerechtigheid en zaligheid, nergens anders dan in Christus bestaat, die ons tot zulke heerlijke dingen, door woord en evangelie, moet helpen. Romeinen, 10[49].

Er wordt hier niemand uitgesloten van zulk een religie, doch zoals St.-Paulus zegt: "God is niet alleen een God van de Joden, doch ook van de heidenen."[50] Laten wij dus de christelijke religie ook algemeen laten zijn en blijven; niet alleen voor de knechten, doch ook voor de heren. En omgekeerd niet alleen voor de heren, doch ook voor de knechten. Want zoals de Schrift zegt: "God is geen aanziener des persoons[51]", en wil dat alle mensen zalig worden en tot kennis van de waarheid komen. Dat wil zeggen, dat Hij in alle standen mensen heeft die de waarheid liefhebben, het evangelie en het rechtschapen geloof aanhangen en de herder van hun zielen, Jezus Christus, werkelijk zullen kennen, zoals uit vele voorbeelden, wanneer het nodig mocht zijn, bijgebracht kan worden. Doch ik wil één

47 Galaten, 5: 6.
48 Mattheüs, 11: 27.
49 Romeinen, 10: 3.
50 Romeinen, 3: 29.
51 Zie Jakobus, 2: 1, waar dit over Jezus wordt gezegd.

ding vertellen. Wat voor een man was het, over wie Christus in het evangelie spreekt bij Mattheüs[52]? Zoveel geloof had hij in geheel Isräel niet gevonden. Was het een boer of burger? Neen, doch een hoofdman, die net als een edelman knechten en dienaren te gebieden had. Als nu de stand van deze man niet hinderlijk is geweest voor zijn zaligheid, waarom zou hij dan hinderlijk zijn voor u edellieden? Ik zeg dat niet om boeren of burgers te verachten, doch omdat ik gaarne heren en knechten, edel en onedel, boeren en burgers in een schaapsstal van Christus wil hebben, zoals hierover de profeet Jesaja geprofeteerd heeft, waar hij, bij 11[53], zegt: “De wolven zullen bij de lammeren wonen. En koeien en beren zullen naar de weide gaan, opdat hun jongen bij elkander liggen.”

Men heeft voor deze tijd aan u van de adel voorspeld, dat uw stand zo ver van het rijk van Christus verwijderd is, dat het niet mogelijk is dat gij zalig wordt wanneer gij niet de geestelijken helpt, opdat zij dag en nacht bij God voor u smeken dat Hij u van uw goederen afhelpt. Genoemde geestelijke lieden hebben ook met hun leugens (ik wilde ‘preken’ zeggen) zo veel aangericht, dat zij door te bedelen grote rijke heren, doch sommigen onder u van heren bijna bedelaars zijn geworden. Hoe zit het daar nu mee? Is niet de overheid vanuit God, zoals St.-Paulus zegt, bij Romeinen, 13[54]? Dat kunnen zij niet loochenen. Wanneer nu de overheid vanuit God is, zouden de werken dan niet ook aan God welgevallig moeten zijn, die door hoge heren samen met hun dienaren tot het behoud van de vrede en tot bescherming der goeden moeten geschieden? Zijn hun werken echter aan God welgevallig, wie zou hen dan uitsluiten van het rijk van Christus? Bekijk toch liever feitelijk de tekst bij Romeinen, en zeg mij alsdan weer, of niet St.-Paulus[55] zegt: “De hoge heren zijn Gods dienaren, u ten goede.” En: “Er is

---

52 Mattheüs, 8: 10.
53 Jesaja, 11: 6-7.
54 Romeinen, 13: 1.
55 Romeinen, 13: 4.

geen overheid dan alleen vanuit God"? Geldt dat niet ook voor hen? Ja, zegt gij. Welaan, laat dan ook de werken die zij tot bevordering van de waarheid, tot het behoud van de vrede, en tot bescherming van de goeden beoefenen, goed zijn en aan God welgevallen.

Geheel tot slot: Een edelman die God, zoals het hoort, voor ogen heeft; de waarheid en Gods woord helpt bevorderen; zijn vrouw, kinderen en huispersoneel tot godvrezendheid en tot eerbaarheid opvoedt; zijn onderdanen zodanig regeert, dat de vromen bescherming en de kwaden een passende straf krijgen; die wordt eerder zalig dan alle uitvreters in de kloosters kunnen bereiken. Vraagt gij waarom? Wel, hierom, omdat de beroeping en stand van de hoge heren vanuit God; doch het monnikdom tegen God en vanuit de duivel is. Aangezien dat echter aan hen en alle vromen van hart goed bekend is, wil ik u van de adel getrouw verzoeken en vermanen dat gij serieus acht slaat op uw stand; uw ambt ijverig nakomt; Gods eer en de loop van het evangelie niet verhindert, doch helpt bevorderen; uw vrouwen, kinderen, huispersoneel en onderdanen in godsvrezendheid regeert; bloedvergieten voorkomt; en tot vrede raad helpt geven. Kortom, dat ge u dusdanig jegens God en iedereen gedraagt, dat men feitelijk hierin uw adel moge bespeuren. Wanneer gij dat doet, zult ge zeker zalig worden, ook al zouden er in de kloosters om uwentwege nimmermeer Baälse missen of wakes worden gehouden. Doet gij het echter niet, dan moet ge eeuwig verdoemd worden, ook al zouden alle monniken die er in de wereld zijn, voor u bidden. Want er staat geschreven: "Wie Mij eert, die zal Ik ook eren. Wie mij echter veracht, zal versmaad zijn." 1 Samuël, 2[56].

[56] 1 Samuël, 2: 30.

Hoe een edelman zich jegens zijn overheid moet gedragen.

Ik heb tot nu toe, zo goed als het ging, degenen die in ambten zitten, iets voor anderen betekenen en godzaligheid achterwege laten, aangeduid. En ook, hoe hogelijk degenen die God voor ogen hebben gehad; de waarachtige godsdienst hebben gehandhaafd; en het woord aanhangig zijn geweest; in de Heilige Schrift lof krijgen. Daarnaast heb ik ook dermate uiteengezet waaruit de christelijke religie bestaat en wat de rechtschapen godsdienst is, dat ik hoop dat het voor eenieder die godzaligheid liefheeft - hoewel ik dat zo kort mogelijk en zo eenvoudig mogelijk heb aangepakt - afdoende is geweest. Aangezien echter een christen behalve datgene wat hij aan God verschuldigd is om te doen, ook moet weten hoe hij zich jegens zijn overheid, ouders, vrouw, kinderen, huispersoneel en zijn naasten moet gedragen, wil ik nu dit alles netjes en ordentelijk behandelen, en met name allereerst aanduiden, in hoeverre een edelman verschuldigd is dat hij zijn landsvorst gehoorzaamt. Want hoewel de adel in het goddelijke beroep en ambt zit, en macht heeft om de zijnen te gebieden en te verbieden, heeft God niettemin ook opperheren naar wiens zeggen en verbod hij zich moet richten en waaraan hij zich moet houden. Ja, zoals aan een edelman zijn onderdanen onderworpen zijn en hem niet moet wederstreven, zo is ook de edelman onderworpen aan zijn landsvorst, zodat hij zich tegen hem niet moet verzetten.

Tegen Jozua zegt het volk van Israël, nadat het hoorde dat de Heer hem tot vorst over hen gesteld had, aldus: “Zoals wij Mozes gehoorzaam zijn geweest, zo zullen wij u ook gehoorzamen”, et cetera. En: “Wie uw mond niet gehoorzaam is, en uw woorden niet gehoorzaamt in al hetgeen gij ons gebiedt, die moet sterven”[57], et cetera. Deze woorden tonen niet alleen aan, dat de overheid vanuit God is, zoals ongetwijfeld de Joden wel

[57] 3 Ezra, 8: 27.

wisten, doch dat ook zij, die niet gehoorzaam zijn, de hals verwurgen, hetwelk dan de onderdanen zelf mogen erkennen en zeggen. En merk op, dat een dergelijke gehoorzaamheid niet alleen voor het volk, doch ook - zoals wij bij Jozua het eerst zien - aan de hoofdmannen is opgelegd geworden. Is die echter ook aan de hoofdmannen opgelegd, wie zou dan van zulk een gehoorzaamheid, die men verschuldigd is om aan de vorst te geven, u edellieden vrijmaken? Gij moet u in dit geval ook erkennen als onderdanen. Want, onder u ressorteren en niet gehoorzamen, houdt gij - zoals het ook is - voor oproer. Moet het dan niet ook oproer zijn, wanneer gij aan uw landsvorsten, onder wie gij zonder middelen resorteert en er niets van hebt, in goddelijke en redelijke aangelegenheden niet gehoorzaam wilt zijn? Hier geldt, dat gij aan uw overheid onderworpen moet zijn, of straf moet verdienen. Doch zulk een gehoorzaamheid heeft zijn ziel en maat, die men niet mag overschrijden. Daarover willen wij de Schrift bekijken.

Mattheüs, 22[58]: “Toen de jonge farizeeërs samen met de dienaren van Herodes naar Christus kwamen en niet met een goede bedoeling vroegen of men de keizer belasting moest betalen of niet, heeft Hij hen, nadat Hij hun schalksheid bemerkte en de belastingpenning zag, het antwoord gegeven: ‘Geef de keizer wat des keizers is, en God wat van God is’.” Aan Christus, onze Heer, is niet met een goede bedoeling een vraag gesteld, doch degenen die zulk een vraag hebben laten doen, probeerden Hem in Zijn woorden te vangen, en daarna hetzij bij koning Herodes als een oproerling aan te klagen, of bij het volk verachtelijk te maken. Want de vraag is zo listig en zodanig gesteld, dat een simpel iemand zich daarmede spoedig had laten inluizen. Wilt gij weten waarom? Had hij gezegd ‘neen’, dan was hij door Herodes’ dienaren als iemand die ongehoorzaamheid jegens de keizer onderwees, verstrikt geweest. Had hij echter ‘ja’ gezegd, was het volk dat Hem aanhing en niet gaarne aan de keizer onderworpen was, Hem

[58] Mattheüs, 22: 16-21.

zeer vijandig geworden. De geleerden noemen het een ‘dilemma’ of ‘cornutum syllogismum’[59], wanneer iemand in zijn rede verstrikt raakt, ongeacht of hij ‘ja’ of ‘neen’ zegt.

Hoe wurmt Christus zich echter uit een zo spitsvondige vraag? De goede Christus wurmt zich er zo uit, dat men wel kan zeggen en bekennen dat geen enkel advies tegen de Heer helpt. Want toen zij meenden dat Hij gewis zou vastlopen, heeft Hij hen met zulk een antwoord bejegend, dat zij Hem met rust hebben moeten laten en er vandoor zijn gegaan. Hij maakt geen kanttekening bij het bestuur van de keizer, doch bevestigt dat veeleer. Doch wel zo, dat hij hun desalniettemin een doel stelt en spoedig daarop zegt: “Men moet ook aan God geven wat van God is.” Als wilde hij zeggen: ‘Het is juist, aangezien gij slechteriken zijt en derhalve een overheid moet hebben, opdat gij derhalve ook gehoorzaam zijt en aan genoemde overheid geeft wat ge haar verschuldigd zijt. Doch zulk een gehoorzaamheid moet zo geschieden, dat die niet iets van plan is wat tegen God is.’ Goed dan, waarom bekijken wij niet de tekst?

“Geef de keizer wat des keizers is”, zegt Christus. Met deze woorden wil hij feitelijk Zijn geestelijke rijk van het lijfelijke bestuur van de keizer afzonderen, en ook aan alle keizers aangegeven, tot hoeverre hun gebod en verbod zich moeten uitstrekken. Is het bestuur van de keizer niet een lijfelijk bestuur? “Ja”, zegt gij. Welaan, dan moet hij beslist ook in lijfelijke dingen en kwesties die niet tegen God zijn, de macht hebben om in zijn eentje te gebieden, en over die, welke God in Zijn bestuur toevallen, geen macht hebben. Wat zijn zulke lijfelijke dingen? Het regeren van land en mensen, het behouden van vrede, het straffen van schurken, met goede wetten overal goede politiek bedrijven, en anderzijds tribuut, belasting, tol, vrees, eer en hetgeen tot uiterlijke dingen behoort, ontvangen en opslaan. Ja, van wie heeft de keizer zulk een bestuur? Heeft hij

[59] ‘De hoorns van een dilemma’.

het niet van God? Dat moeten wij bekennen, nu hij door de kuurvorsten gekozen en vervolgens door de paus - die zich in deze kwestie ook verwikkeld heeft - moet worden bevestigd. Saul en David werden ook door Samuël gezalfd. Zulks is echter op Gods bevel geschied, die hen tot koningen - aangezien de kinderen van Israël ooit koningen wilden hebben - heeft bedacht, zoals ook Salomo in het 1e deel, bij het 3e hoofdstuk[60], over de koningen erkent en zegt: “Heer, mijn God, Gij hebt Uw knecht tot koning gemaakt, in plaats van mijn vader, David.” Heeft nu de keizer zijn macht, bestuur, kroon, land en mensen niet van mensen, die slechts middel zijn tot zulk een uitverkiezing, doch van God: heeft hij dan ook de macht om tegen God, zijn ware leenheer, iets te gebieden? Neen, op geen enkele wijze. Maar wat nu, wanneer hij datgene zou doen waar God vóór is? Moet men dan gehoorzaam zijn? Gehoorzamen moet men keizerlijke majesteit en de overheid, doch in lijfelijke dingen en in die, welke niet tegen God zijn. Want er staat aldus geschreven: “Men moet de keizer geven wat des keizers is.” Doch er staat niet: ‘Men moet hem ook dat geven, wat tegen God is’.

Welnu, buiten dit lijfelijke rijk van de keizer, is er een ander rijk, dat niet lijfelijk, doch geestelijk is. Dat rijk heeft ook geen ander hoofd dan alleen Christus, die het door het woord en evangelie laat besturen en administreren. Er zijn er ook, die Hij voor zulk een administratie van het woord nodig heeft; geen heren, doch dienaren; geen hoofden[61], doch ledematen; zoals St.-Paulus zegt, bij 1 Korinthiërs, 4[62]: “Daartoe houde ons eenieder met name voor Christus’ dienaar en huishouder van Gods geheimenis.” Ja, mijn jonker. De paus zou, wanneer hij een christen zou willen zijn - ik zou bezwaarlijk geloven dat hij het zou doen -, zich moeten ontdoen van zijn macht, die hij zich

---

[60] 1 Koningen, 3: 7.
[61] “Heupter”. Hier dus tweeledig bedoeld. Ook: ‘leider’.
[62] 1 Korinthiërs, 4: 1.

tot nu toe over keizer, koning, alle vorsten en ook over de Schrift en Concilies heeft aangemeten, en zich in dit rijk laten kennen als een lidmaat en prediker of dienaar van het evangelie. Want al diegenen die tot dit rijk behoren, weten en bekennen, dat hier geen ander hoofd, geen ander heer, geen andere koning is, dan alleen Christus. En wilt gij weten waar dat geschreven staat? In de 2e Psalm[63] zegt aldus de profeet David in de persoon van de Vader: “Doch Ik heb mijn koning ingezet op Mijn heilige berg Zion.” En Mattheüs, aan het eind[64]: “Mij is alle macht in de hemel en op aarde gegeven.” Deze spreuken verdragen in het rijk van Christus geen ander hoofd, geen andere heer, dan alleen Christus, zoals Hij het ook wel zal blijven.

Wanneer hier echter een keizerlijke majesteit, anders dan hetgeen een lidmaat van dit rijk past - en in het geval waar God voor is -, vanuit de vermeende geestelijke aanleiding iets zou willen gebieden of zich voornemen dat tegen de leer van Christus zou zijn: moet men dan ook gehoorzaam zijn? Ik heb voorheen gezegd, dat de keizer, aangezien hij niet boven God, doch God boven hem staat, geen macht heeft om iets te gebieden dat tegen God of Zijn woord is. Want net zomin als de onderdanen macht hebben om aan hun overheid wetten te geven, net zomin, ja, nog veel minder, heeft hij de macht om iets te commanderen, vast te stellen en zich voor te nemen, dat tegen Christus als zijn hoofd, en tegen het evangelie is. Wanneer hij echter doet waar God vóór is, dan kunnen wij hem best als keizer erkennen en vanwege zijn heerlijke ambt, dat van God is, eren, doch op geen enkele wijze tegen Christus, onze lieve Heer, gehoorzaam zijn. Vraagt gij hoezo? Omdat St.-Petrus[65] in de geschiedenissen zegt: “Men moet aan God meer gehoorzaam zijn dan aan de mens.”

---

[63] Psalmen, 2: 6.
[64] Mattheüs, 28: 18.
[65] Handelingen, 5: 29.

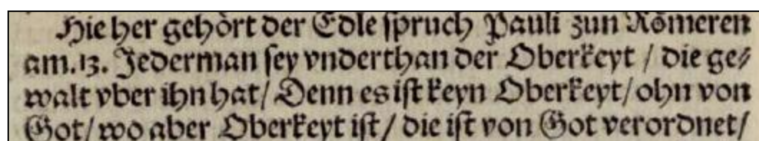
Hebben de beste apostelen niet ook aldus gedaan? Alle martelaren die door de keizer gedood zijn? Zij verachtten het heerlijke ambt niet en haatten ook de personen niet, en begaven zich ook niet moedwillig - zoals thans de vertwijfelde weder-dopers doen - in een zo grote martelarij en gevaar. Doch hoewel men hen van de lieve Christus berooft, het evangelie afneemt, en in plaats van rechtschapen geloof, een afvallig geloof wilde inbeelden, hebben zij liever willen sterven, dan van hun lieve Heer Christus te wijken en af te vallen. Zij[66] hebben hun ook recht gedaan. Want moet een knecht bij zijn vorst of jonker omwille van de plicht waarmede hij hem verwant is, verschul-digd zijn te sterven, en alles wat zich in zulk een dienst toedraagt, te ondergaan, zou dan niet ook de christen die in de doop aan zijn Heer Christus eedplichtig is geworden, wanneer hij gedwongen werd om tegen deze eed te handelen, liever sterven dan mijnedig en trouweloos worden? Het is beter dat ik hier sterf met God en eer, opdat ik eeuwig bij Christus moge blijven, dan dat ik in deze wereld goede dagen heb, en daarna met de ongelovigen door Christus eeuwig zou moeten worden afgezonderd.

Wil daarom zijne keizerlijke majesteit in dit geestelijke rijk van Christus, zoals te begrijpen is, binnenkomen, dan kome hij binnen als een dienaar van Christus en een lidmaat. Want zulk een rijk kan of wil geen andere heer velen of dulden, dan alleen Christus, die op de stoel van David is geplaatst om in dit geestelijke rijk eeuwig het bestuur te hebben. Dit alles zeg ik over de gehoorzaamheid van de keizer, die hij verschuldigd is te betonen aan zijn Heer Christus, zoals hij ook - met de oudsten in de Openbaring, bij Johannes, 4[67] - verschuldigd is zijn kroon voor hem neer te leggen, en te zeggen: “Heer, Gij zijt waardig prijs en eer en kracht te nemen, want Gij hebt alle dingen geschapen, en door Uw wil hebben zij hun eigenheid en zijn ze

[66] Lees: de vijanden van de wederdopers.
[67] Openbaring, 4: 10-11.

geschapen.” En wanneer wij niet huichelen, doch waarlijk en christelijk over deze kwestie willen spreken, moeten wij erkennen, dat de keizer gerekend en vergeleken bij Christus, een arm schepsel, dienaar en knecht is van Hem die hem zulk een macht gegeven heeft. Waartoe? Opdat hij die tot bevordering der waarheid en het evangelie; tot afschaffing van valse godsdiensten, zoals ze thans helaas in het pausdom zijn; tot het behoud van de algemene vrede; en tot bestraffing der slechteriken gebruikt, en niets doet dat tegen Christus en Zijn woord is.

Samengevat: in het rijk van Christus is er geen aanzien der personen, en zoals St.-Paulus zegt, bij Galaten, 3[68]: “Hier is geen Jood of Griek, hier is geen knecht of vrij man, hier is geen man of vrouw. Want gij zijt allen tezamen in Jezus Christus.” Wie zou derhalve niet ook in dit rijk de keizer als een lidmaat en dienaar beschouwen? Is hij evenwel een dienaar, wie zou hem dan macht geven om tegen Christus iets te gebieden of van plan te zijn? Ja, wanneer hij zich vergreep en zich met zulk een voornemen zelf uit het rijk van Christus zou willen brengen, wie zou hem dan gehoorzaam zijn? Voor het overige erkennen

Hie her gehört der Edle spruch Pauli zun Römeren am. 13. Jederman sey vnderthan der Oberkeyt / die gewalt vber ihn hat/ Denn es ist keyn Oberkeyt/ ohn von Got/ wo aber Oberkeyt ist/ die ist von Got verordnet/

wij hem niet als een lidmaat, doch als ons hoofd; niet als een dienaar, doch als een heer; niet als een knecht, doch als een zeer beroemde, machtige keizer. Wij erkennen ook, dat wij het aan zijn keizerlijke majesteit in uiterlijke, lijfelijke dingen met lichaam, eer en goed verschuldigd zijn, hem te dienen. Wij willen ook in dit geval en altijd ons laten kennen als gehoorzamen.

Hiertoe behoort de edele spreuk van Paulus tot de Romeinen, bij 13[69]: “Iedereen is onderdaan van de overheid, die macht over

[68] Galaten, 3: 26, 28.
[69] Romeinen, 13: 1-3.

hem heeft. Want er is geen overheid behalve dan van God. Waar echter een overheid is, is die door God verordineerd. Wie zich nu tegen de overheid opstelt, weerstreeft Gods ordening. Zij echter die wederstreven, zullen een oordeel over zich ontvangen. Want de machtigen zijn niet om de goede werken, doch om de kwade te vrezen. Wilt gij echter niet vrezen voor de overheid, doe dan goed. Dan zult gij lof hebben van deze.", et cetera. Want hoewel hij hier ernstig de gehoorzaamheid van de onderdanen jegens hun opperheren eist, met aanduiding van tijdelijke en ook eeuwige straffen wanneer wij meer tot oproer dan tot gehoorzamen geneigd zijn, en aan zulk een toeneiging gevolg willen geven, heeft hij niettemin met zulk een bescheidenheid over deze aangelegenheid gesproken, dat men aan zijn woorden goed kan afmeten, dat een dergelijke macht niet tegen God moet worden gebruikt, maar omgekeerd ook de gehoorzaamheid niet tegen God moet worden ingezet.

Merk daarom hier ten eerste op, dat gij verschuldigd zijt, uw overheid gehoorzaamheid te betonen, dat wil zeggen, wanneer de nood het vereist, moet gij uw lichaam, uw eer, uw goed, bij haar aanleveren, en steeds uw best doen om haar schade te voorkomen en kortom aldus jegens haar gezind te zijn - ook al is zij tiranniek -, dat gij eerder veel wilt lijden, dan u jegens haar iets onredelijks voor te nemen. Zulks eist God allereerst van u, zoals gij hier gehoord hebt, en ten tweede uw eden en plichten waarmede gij aan haar verwant zijt. Ten derde de liefde die gij tot algemene vrede en christelijke eenheid - als een christen moet hebben - en het helpen behouden van de vrede en eenheid, zijn zulk een christelijke deugd, dat ook Christus aan degenen die tot alle dank vanwege de vrede met het beste komen, het kindschap heeft beloofd. "Zalig", zegt Hij, "zijn de vreedzamen, want zij zullen Gods kinderen genoemd worden." Mattheüs, 5[70].

---

[70] Mattheüs, 5: 9.

Ik spreek hier echter over de gehoorzaamheid die niet tegen God of de christelijke eerbaarheid is, want in dit geval gehoorzaam zijn, is net zo slecht[71], als in simpele kwesties en dingen de gehoorzaamheid versagen die men vanuit Gods bevel verschuldigd is. Dit wordt duidelijk aangezien Paulus zegt, dat de overheid door God verordineerd is. Is ze door God verordineerd? Is God dan niet ook een heer over alle overheid? Is echter God een heer der overheden, is die dan niet ook aan God, net als onderdanen, onderworpen? Zijn ze nu onderworpen aan Hem die over hen een heer is, en hun hun macht op aarde gegeven heeft: hebben zij dan ook macht om tegen Hem te handelen? Net zomin als, ja, nog veel minder dan een boer macht heeft om te handelen tegen zijn edelman, een burger tegen zijn schout, en een knecht tegen zijn heer. Ja, wanneer zij zonder God, hun ware heer, trouweloos worden, de loop van Zijn woord verhinderen, en de zijnen beledigen en dwingen willen om een valse leer aanhangig te zijn, zou men hun dan ook gehoorzaam moeten zijn?

Op zulke vragen zal St.-Paulus op een andere plek antwoorden, namelijk geschreven in het epistel aan Titus, bij 3[72], waar hij aldus spreekt: “Herinner u, dat gij aan de vorsten en de overheid onderdanig en gehoorzaam zijt, tot alle goede werken bereid zijt”, et cetera. Hier gebiedt Paulus, aan de overheid gehoorzaam te zijn. Doch opdat niemand van mening is, dat een dergelijke gehoorzaamheid ook in de dingen die tegen God en de eerbaarheid zijn, betoond moet worden, heeft hij erbij gezegd, dat men tot alle goede werken bereid moet zijn. Ja, zegt niet de tekst, geciteerd uit de brieven aan de Romeinen[73], dat degenen die goed doen, lof van de overheid moeten hebben? Moeten echter zij, die goed doen, door de overheid geprezen

---

[71] “ist ja so böse”. Onduidelijk. Het tegendeel lijkt immers logischer te zijn.
[72] Titus, 3: 1.
[73] Romeinen, 13: 3.

worden: hoe valt het dan te rijmen dat deze zelf beveelt en gebiedt om verkeerd te doen.

Uit dit alles wordt nu spoedig duidelijk, hoe een edelman zich jegens zijn landsvorst, wanneer deze hem tegen de waarheid, Gods woord of de eerbaarheid wil gebruiken, moet gedragen. Want in de dingen die niet tegen God en zijn eeuwigdurend woord zijn, en verder het behoud van vrede, straf van de slechteriken, en bescherming van de goeden betreffen, geldt een slechte mening.[74] Hier geldt niet anders, dan hetzij met lichaam en goed, te volgen en gehoorzaam te zijn, ofwel voor God en de wereld als trouweloos, mijnedig en oproerling bestempeld en bestraft te worden.[75] Doch in de aangelegenheden die tegen God en tot uitroeiing van Zijn woord, uit haat en nijd worden begonnen en voorgenomen, daar is het nodig dat men zich tijdig bedenkt, vooral aangezien Christus zelf tegen Paulus[76] zei, toen deze tegen Damascus optrok om de christenen met geweld van het woord af te brengen: “Wat vervolgt gij Mij, Saulus?”[77] Het valt u zwaar om weerspannig te zijn.[78] Zo gaat het er hier ook niet om, dat men tijdelijke eer of goed verkrijgt, doch om zowel het gedijen als verderven van lichaam en ziel. Derhalve willen wij dit artikel iets wijdlopiger behandelen, opdat ons voorgenomen argument enigermate genoegdoening geschiedt.

Wij moeten hier echter bekennen, dat een edelman in dit geval niet met geringe moeilijkheden - wanneer men met begrip over deze dingen wil spreken - beladen is. Ten eerste staat hem zijn eed voor ogen waarmede hij aan zijn vorst verknoopt is, die

---

[74] Onduidelijk.
[75] Het ‘hetzij ... of’, kan hier niet zo als tegenstelling worden gebruikt. Het volgen van de verkeerde eisen van de landsvorst, leidt immers tot het door God als trouweloos beschouwd worden.
[76] Die toen nog ‘Saulus’ heette.
[77] Handelingen, 9: 4.
[78] schwerlich wider den Stachel lecken”.

hij ook gaarne als een eerlijk iemand van adel onverbrekelijk wil houden. Ten tweede beweegt hem, dat hij vrouw, kinderen en het levensonderhoud in de waagschaal moet stellen. Ten derde beweegt hem zijn eigen heil, dat hij de grootste schaar en zichzelf met de geringe schaar, die het woord van Christus roemt, in gevaar moet brengen. Welaan, hier moet het geweten door Gods woord tevredengesteld worden, en hetgeen juist, christelijk en goddelijk is, aangeduid en gevolg gegeven worden.

Een edelman is met tweeërlei eden beladen. Ten eerste met die, welke hij aan Christus in de doop, en daarna met die, welke hij zijn landsvorst als een onderdaan gedaan heeft. De eerste eed betreft het eeuwige, onvergankelijke goed en de zaligheid van de ziel. De andere betreft vergankelijk goed en tijdelijke welvaart. Waar nu God de genade geeft dat uw landsvorst Christus als zijn ware erfheer van harte aanhangt en zijn heilzame woord kan verdragen, daar staat de kwestie er goed voor. Want daar kunt gij aan uw vermelde landsvorst, zonder beschadiging van uw eed die in de doop gedaan is, gehoorzaam zijn, en ook in deze wereld een genadige heer hebben. Waar echter uw landsvorst een vijand is van de waarheid en het evangelie niet toegenegen is, kost het waarlijk moeite en arbeid. Ja, dan is het niet mogelijk dat gij zalig wordt. Overdenkt dan de eerste eed, gedaan in de doop, en blijf bij de leer die wij van Christus onze Heer ontvangen hebben.

Dat wil zeggen: de eed die gij bij de doop aan God uw Heer gedaan hebt, zijt gij aldus verschuldigd te houden, zodat wanneer uw landsvorst of een andere machtige u tot iets tegen deze wil dwingt te doen, een dergelijke dwang veracht moet zijn, en dat hetgeen gij bij de doop beloofd hebt, moet worden gehouden. Want zoveel hoger en groter God is dan uw lijfelijke heer zijn kan, zoveel temeer moet ook de eed die aan God gedaan is, gehouden worden, boven die welke aan mensen en lijfelijke heren geschied is. Ik zeg niet, dat gij voor uw lands-

vorst niet moet houden wat ge hem hebt toegezegd, doch wanneer hij zulk een eed zou willen misbruiken, en u met zulk een plicht zou willen dwingen om iets tegen God te doen, dan zijt ge niet alleen niet verschuldigd om te gehoorzamen, doch moet gij ook, wanneer gij u hiertoe laat gebruiken, als iemand die God trouweloos is geworden, aan de eeuwige verdoemenis door uw ware Heer Christus onderhevig zijn.

Dat geen enkele eed die kan worden gebruikt om tegen God of Zijn gebod te handelen, moet worden gehouden, betuigt het prachtige voorbeeld van David, bij Samuël, 25, genoegzaam. Deze had gezworen dat hij Nabal, omdat deze hem kost had geweigerd, met al hetgeen tegen de muur piste[79], zou doodslaan. Doch aangezien Abigail, de vrouw van Nabal, hem tegemoetkwam en zich vanwege de dwaasheid van haar man verontschuldigdde, heeft hij zijn toorn nedergelegd en - aangezien hij wellicht bedacht dat God geboden had: “Gij zult niet doden” - is hij toen Nabal genadig geweest en heeft hij hem aan God overgelaten om hem te bestraffen, die hem dan ook op de tiende dag gedood heeft. Zo zegt ook het geestelijke recht dat iedere eed gehouden moet worden, doch in zoverre, dat hij niet schadelijk is voor de ziel. De Jure iurando.c. Sivero.[80]

Ja, waarom bekijken wij niet de eed die gij in de doop aan God gedaan hebt? Ten eerste ontzegt gij de duivel al zijn werken en wezen. Daarna belooft ge bij God de Vader, als bij de Schepper van alle dingen, bij de Heer Christus, als onze zaligmaker, en bij de Heilige Geest, als degene die alles moet heiligen, te blijven, en deze drie personen die één God, wezen en substantie zijn, eeuwig te geloven. Is dat niet waar? Het moet waar zijn, aangezien gij op zulk een gelofte en belofte, die bij

---

[79] 1 Samuël, 25: 13-35. Daar wordt echter over ‘mannen’ gesproken.
[80] Vermoedelijk gaat het om: ‘De Jure jurando. Von Eyd und Verstrickung auch ordent- und unordentlichen Gelübde. I. 31’, Joanne Jacobus, Praag, 1718.

mij en alle christenen de kracht van een eed hebben, gedoopt, en benevens vergeving der zonden door zulk een teken in het tal der kinderen Gods opgenomen zijt. Wat zijn echter de werken en het wezen van de duivel die gij ontzegd hebt? De werken van de duivel zijn, tegen God te handelen, een valse leer in te stellen, het evangelie van Christus te onderdrukken, degenen die het bekennen, te vervolgen, valse godsdiensten te verdedigen en immer te trachten naar ongeluk en bloedvergieten. Want wegens zulk een wezen en zulke werken wordt hij genoemd, bij Johannes, 8[81], een moordenaar en leugenaar.

Aangezien gij nu zulke werken en het wezen van de duivel - namelijk, dat gij tegen God, Zijn woord en Christus tot behoud en uitbouw van een valse leer en Godsdiensten niet wilt handelen - ontzegd hebt, met welk een eer en geweten wilt gij u dan tegen Gods woord - en degenen wier zondigen niets anders is, dan dat zij dit gaarne handhaven en in hun landen wilden laten prediken - laten gebruiken? Weet gij niet, dat uw eden en plichten waarmede gij aan uw landsvorst verknoopt zijt, zich niet zo ver uitstrekken, dat zij het handelen tegen God, Zijn woord of de eerbaarheid toelaten? Gij hebt in kwesties die het lijfelijke bestuur betreffen, een eed gedaan. Deze moet gij ook als een eerlijk man van adel nakomen. Dat gij u echter in de kracht van zulk een eed ook tegen God zoudt willen laten gebruiken om Zijn woord en rechtschapen godsdienst te dempen, daartoe hoede gij u. Want hier gaat het om lichaam en ziel, terwijl het in lijfelijke kwesties slechts gaat om het lichaam en het goed.

Opdat echter mijn spreken des te beter bekrachtigd, en zulk een ongehoorzaamheid - wanneer ik mijn overheid de gehoorzaamheid onthoudt die tegen God en Zijn woord is - niet voor iets nieuws wordt aangezien en gehouden, wil ik bepaalde voorbeelden uit de Schrift vertellen, in de onbetwijfelde hoop dat de gewetens van vele lieden daarmede tevreden worden

[81] Johannes, 8: 44.

gesteld. Vooral van diegenen, die het woord gaarne aanhangig zijn en ook gaarne in genade bij hun heer willen zijn. Want ik wil ook zelf hier voor God en de wereld openlijk betuigd hebben, dat het niet mijn bedoeling is om iemand tegen zijn overheid halsstarrig te maken. Ik weet namelijk, dat men hen in alle uiterlijke en lijfelijke kwesties de gehoorzaamheid niet kan of moet onthouden, doch het is mijn bedoeling - aangezien diverse tirannen de erkende en openlijke waarheid niet uit ijver tot God, doch uit louter haat, nijd en moedwil, zoals Kaïn zijn broeder deed, van plan zijn te verdelgen - om gaarne aan eenieder te duiden wat hij met een goed geweten in een dergelijke situatie kan doen of laten, en bovendien het bloedvergieten te weren en algemene vrede in de Duitse natie te helpen behouden.

In het 1e boek van Samuel, bij hoofdstuk 20[82], gebiedt koning Saul zijn zoon Jonathan dat hij moest vertrekken om David te laten halen, want die moest sterven. Hij toont hem ook, opdat hij hem des te hitsiger maakt jegens David, dat aangezien de zoon van Isaï[83] leeft, hij het koninkrijk niet zal verwinnen. En wat doet Jonathan hier? Hoewel hij hoort, dat hij het koninkrijk bij leven van David niet zal verkrijgen, wil hij toch jegens God - om zijn vader te dienen - onschuldig bloed niet vergieten, doch zegt hem vrijuit: “Waarom moet hij sterven? Wat heeft hij gedaan?”[84] Ik ben van mening dat dit betekent, dat er een godsvruchtige en adellijke inborst aan den dag is gegeven. Moet een edelman niet eveneens zo doen, wanneer zijn landsvorst hem jegens God, Zijn woord en jegens onschuldig bloed, op onredelijke wijze zou willen gebruiken? Helpt gij mij vrede aan te raden, stem er dan niet mee in, dat onschuldig bloed wordt vergoten. Want net zomin als Jonathan hier als oproerig wordt betiteld omdat hij jegens God, en alleen om zijn vader te behagen, niet wilde handelen, net zomin zal

[82] Lees: 1 Samuel, 19: 1.
[83] Dat is David.
[84] 1 Samuel, 19: 4-5.

men ook u in dit geval een oproerling kunnen noemen. Wil men echter uw raad niet opvolgen, zit dan stil en zie toe, hoe diegenen aan God bevallen die tegen Zijn woord vechten.

Wanneer iemand hier echter zou willen zeggen, dat de Vader de Zoon hierin enigszins heeft ontzien, willen wij andere voorbeelden aanduiden. Wij lezen in hetzelfde boek Samuël, bij 22[85], over deze koning Saul, dat hij de priester Achimelech, aangezien hij voor David in zijn ellende iets goed had gedaan en de Heer in zijn aangelegenheid geraadpleegd had, bij zich heeft ontboden en had willen doden. Want hij was de goede David zo vijandig, dat hij niet alleen zijn persoon, doch ook al diegenen die hem iets goeds betoonden, vervolgde. Nadat hij nu heftig met genoemde Achimelech gesproken had en ook zijn antwoord, dat hem redelijkerwijze had moeten voldoen, aangehoord had, gaf hij desalniettemin bevel aan zijn trawanten dat zij hem moesten doden. Wat deden zij echter? Zij wilden hun handen, zoals de tekst zegt, niet op de priester des Heren leggen om hem dood te slaan. Wat dunkt u van dit voorbeeld? Wordt het niet aldus beschreven, dat men goed ziet dat God aan zulk een ongehoorzaamheid een bijzonder welgevallen heeft gehad?

Zij waren de dienaren van de koning, en hadden hem ook plicht en eed gedaan. Ja, ook al hadden zij hem geen eed gedaan, zouden zij daarom nog niet met gehoorzaamheid aan hun overheid verplicht zijn? Moet een knecht niet onderdanig zijn aan zijn heer? Ja, doch zulk een gehoorzaamheid moet niet tegen God of tot oneerlijke dingen gebruikt worden. Wie heeft hier deze eerlijke gezellen, hoewel zij hetgeen de koning hen beval, niet wilden doen, als meinedig of trouweloos beschimpt? Niemand. Zij zijn daarentegen niet alleen in hun eer blijven zitten, doch ook dienaren des konings gebleven als degenen die hem niet onredelijk in zo een schandelijke kwestie gehoorzaamheid en dienst hadden onthouden. Is niet deze daad voor u, edellieden, een treffend voorbeeld, dat u een dergelijke onge-

[85] 1 Samuël, 22: 9-17.

hoorzaamheid jegens God en de eerbaarheid niet alleen niet goed staat, doch ook niet past?[86] Gij zult dan waarachtig[87] doen zoals de booswicht Does met zijn gezelschap deed. Genoemde priester heeft, aangezien de trawanten het niet wilden doen, zonder enige reden zo'n vijfentachtig mensen gewurgd.[88]

Dat geschiedt ook bij Jeremia, 36[89]. Daar is koning Jojakim een onredelijke en ongoddelijke kwestie van plan, omdat hij het boek dat Baruch uit de mond van Jeremia had opgetekend en hem was voorgelezen, wil verbranden. Wat doen zijn raadgevers echter daartoe? Hoewel zij de koning hierin niet kunnen tegenhouden, willen zij niettemin datgene wat tegen God, en onredelijk is, niet billijken, doch vragen de koning om het boek van de profeet niet te verbranden. Zou niet een edelman volgens dit voorbeeld ook reden hebben om aan zijn overheid, wanneer ze een ongoddelijke kwestie van plan was, en onredelijk bloedvergieten wilde aanvangen, dit in te fluisteren en daarna, wanneer ze niet zou willen luisteren, stil te zitten? Geloof mij vrij, dat Elnathan[90], Delaja en Gemarja, die het koning Jojakim afrieden, ook voortreffelijke lieden en geen dwazen zijn geweest, zoals ook, bij hoofdstuk 18[91], Ebed-Melech - de kamenier in het huis van koning Zedekias - het niet kon billijken dat de vorengenoemde koning de profeet Jeremia, op aandringen van diverse lieden, in de kuil had laten gooien. Hij bracht het de koning onder ogen, dat er slecht met hem[92] werd omgegaan.

---

86 "nicht allein nicht wol anstehet / sonder auch gebüren wil?" Het oud-Duits springt vaak los om met ontkenningen en dubbele ontkenningen. Lees: 'nicht gebüren'.
87 "trawn".
88 1 Samuël, 22: 18.
89 Jeremia, 36: 11-25.
90 "Eluathan", een zetfout.
91 "am. 18. capitel". Lees echter: Jeremia, 38: 5-10.
92 Lees: 'Jeremia'.

Hij[93] werd om die reden niet alleen niet voor een oproerling gehouden, doch bewerkstelligde veeleer dat de profeet wederom uit de kuil geraakte.

Hoe heeft de priester Mattathias zich jegens koning Antiochus gedragen, toen hem geboden was om de wet te verlaten en de goden te aanbidden? Is hij ook gehoorzaam geweest? Neen, doch toen de hoofdman hem namens koning Antiochus aanzegde dat hij het moest doen, zoals andere mensen in Judea gedaan hadden te Jeruzalem, durfde hij vrij te zeggen dat hij niet van Gods woord en wet wilde afvallen, al deden ook alle landen het, en waren ze Antiochus gehoorzaam. 1 Makkabeeën, 2[94]. Is er in deze vrome man niet een eerlijk gemoed geweest? Heeft hij niet zeer geijverd voor de wet des Heren? Niettemin kan ik u edellieden deze Mattathias niet in alle opzichten, om zijn ijver na te volgen, tot voorbeeld stellen, vooral aangezien hij niet alleen niet van de wet wilde wegtreden - hetgeen te loven is -, doch ook de hoofdman van Antiochus gedood heeft. Het is genoeg dat men uit zulk een voorbeeld leert, dat Gods woord niet moet worden verlaten, en dat er niet tegen gehandeld moet worden. Het wurgen weet ik in dit geval geenszins tot voorbeeld te stellen, omdat gij niet de geest van Mattathias hebt.

Uit deze voorbeelden wordt feitelijk - zoals gehoord is - bijgebracht en beweerd, dat edellieden, wanneer zij tegen God of hen die Gods woord handhaven en laten prediken, moeten vechten en oorlog voeren, hun vorst dat moeten ontraden, influisteren en voorhouden, dat men in zulk een geval God meer dan de mensen moet gehoorzamen. Zal hij dan alsnog zulk een getrouwe raad opvolgen, dan hebt gij een christelijk, goed en nuttig werk gedaan. Zal hij echter niet volgen, doch als farao in zijn tirannieke voornemen volharden, dan zal desalniettemin een edelman, zoals hiervoor gezegd is, stilzitten en zich niet

93 Lees: ‘Ebed-Melech’.
94 1 Makkabeeën, 2: 16-25.

tegen zijn bisschoppen en heren laten gebruiken, en mocht hij zich daartoe laten bewegen, de eeuwige verdoemenis deelachtig zijn. Want vechten tegen God en Zijn woord, valse godsdiensten helpen verdedigen, christenen vervolgen, is bij pijn van het eeuwige vuur verboden.

Wat nu, zegt gij, wanneer mij overheid een andere reden zou voorgeven en zeggen, dat ze niet tegen God, doch Gods vijanden; niet tegen Gods woord, doch tegen valse leer; niet tegen christenen, doch tegen ketters vecht, en hen probeert tegen te houden. Moet ik dan ook stilzitten en mijn eerder vermelde overheid inschikken? Antwoord: ik heb voorheen gezegd, dat men in uiterlijke dingen die niet tegen God of de algemene politieke eerbaarheid zijn, en die tot het behoud van land, mensen, vrede en bestraffing van de slechteriken geschieden, gehoorzaam moet zijn, en dat in dat geval het versmaden van de overheid niets anders is dan God versmaden, hetgeen dan ook in het epistel aan de Romeinen, bij 13[95], eerder genoegzaam is uitgewerkt. Want zij voert het zwaard niet tevergeefs, doch veelmeer om land en mensen te beschermen, arme mensen tegen onredelijke macht te verdedigen, moedwillige slechteriken aan te sturen en de ongerechtigheid in het land niet de overhand te laten nemen. Ja, wie hier aan zijn overheid de gehoorzaamheid onthoudt, zal redelijkerwijze - ongeacht of hij edel of onedel is - als een ongehoorzame worden bestraft.

Ten tweede, wanneer men echter hen die zich op het evangelie beroemen - onder de schijn als zouden dezen Gods vijanden, ketters en de aanhangers van een valse leer zijn -, zou willen bestraffen, dan zou vooraf door een onpartijdige rechter niet vanuit menselijk goeddunken, doch vanuit Gods woord onderkend zijn dat wij Gods vijanden, ketters en aanhangers van een valse leer zijn. Vooral aangezien wij dat in het geheel

---

95 Romeinen, 13: 2.

niet bekennen en wij onze leer, basis en reden altijd vanuit Gods woord hebben gegeven - en nog heden ten dage aan eenieder die het verlangt, verplicht zijn te geven -, ja, hoe kunnen wij Gods vijanden zijn, terwijl wij Hem erkennen als onze Schepper, Vader en Heer, en zijn eer gaarne overal bevorderd willen zien? Hoe kunnen wij ketters zijn, terwijl wij Christus en Zijn leer zo hoog achten, en geen andere leer dan deze willen aannemen? Een valse leer moet men niet zoeken bij hen, die bij het evangelie en de apostolische Kerk blijven, doch bij degenen die meer uitgaan van menselijke dromen en geschriften, dan van het evangelie. Welk deel doet dat nu juist wel? Doen niet onze tegenstanders dat? Zijn niet hun voornaamste argument Vaders, vaders; Concilies, concilies; Kerken, kerken?[96]

Nu is onze leer niet alleen gegrond op Gods woord, het evangelie en de apostolische geschriften, doch ook op de geschriften van de heilige Vaders, en laten dat, voor zover het de Heilige Schrift betreft, aan het waarmerk over. Wij betwijfelen ook niet, dat degenen die de geest Gods hebben, het ook wel zullen zeggen en erkennen. Voor zover de kwestie echter de Vaders betreft, is het deels aan den dag gegeven en zal er ook verder nog in het kort - zo God wil - kond van worden gedaan, dat met ons ten dele ook de Vaders overeenstemmen. Wat gaat het ons het onnutte gezwets van onze vijanden en tegenstanders verder aan? Christus moet en zal met Zijn woord een steen des aanstoots zijn. Want wanneer het geen tegenstand had, kon men niet weten of onderkennen of men al dan niet het juiste woord had.

Zoals wij echter een leer hebben, die in de Heilige Schrift en de belangrijkste kerkvaders gegrondvest is, zo zijn wij ook tot vrede en eenheid geneigd, zouden wij ongaarne in een artikel de keizerlijke majesteit ongehoorzaam zijn, wanneer wij alleen het

---

[96] Onduidelijk.

goede, edele woord zuiver wilden hebben en behouden. Dat sommigen der geestelijken vanwege goederen, als zou men zich daarin vergrepen hebben, veel geschreeuw maken, is een kwestie die wel te raden valt. Want de onzen zijn de bescheidenheid gezind, en ook zo, dat zij de goederen die zij in rechtschapen gebruik niet hebben aangewend, serieus noch gaarne willen, noch willen aanwenden. Zulke goederen zullen ook geen aanleiding zijn tot onvrede of bloedvergieten, hetgeen men van hen vrij kan toegeven. Hoewel, wat zien de papisten hier in onze ogen een splinter, terwijl zij een ganse balk in hun ogen hebben? Doch hierover een andere keer.

Waarom zou men - aangezien wij niet tegen God, doch met God; geen ketters, doch christenen; geen valse leraren, doch Gods woord aanhangig zijn; en in al hetgeen men van ons eist, geneigd zijn ons als christenen te gedragen - ons er dan van betichten dat wij vijanden van God, ketters en aanhangers van valse leraren zijn? Diegenen echter die graag met ons strijden[97], moeten iets voorwenden, willen zij niet worden aangezien voor lieden die van plan zijn om zich moedwillig en zonder reden aan ons op te dringen. Zie er echter op toe, gij die een edelman zijt en ook gaarne een christen wilt zijn, dat ge u niet onder een valse schijn tegen God en hen die Zijn woord hebben, tot handelen laat bewegen. Want ook al zouden zij niet direct willen voorwenden dat zij tegen Gods woord of het evangelie willen handelen, doch ons om een andere reden willen aanvallen, toch zoudt gij zeker weten dat het om de leer te doen was, zoals het ook in waarheid is. Ik wil nogmaals benadrukken, dat gij u tegen God en de aangelegenheid die uit Zijn woord voortvloeit niet moet laten gebruiken, doch moet stilzitten en ook als een christen - al zoudt ge daarom enigszins moeten lijden - zulk een kruis met geduld moet aannemen.

Het kan u goed opbreken, want vrouw, kinderen, goederen en uw eigen leven op het spel te zetten, is niet een kunst die

---

[97] “in der wollen weren”.

iedereen kan leren. Zo moet het echter geschieden, wanneer wij christen zijn en het hemelrijk willen verwerven. Want zegt niet Christus[98]: “Wie vader en moeder liever heeft dan Mij, die is Mijns niet waardig”? Wordt dat echter niet ook gezegd over vrouw en kinderen? En eveneens over tijdelijke en verganke-lijke goederen? Ja, waarom zouden wij ons hierover veel beklagen, terwijl God voor de dingen die tijdelijk en vergan-kelijk zijn, slechts onvergankelijke en de hemelse goederen wil geven? Zou ik niet liever in de hemel eeuwig, dan op aarde tijdelijk, een heer zijn? Nu zal ik in de hemel wel geen heer zijn, tenzij ik hier de uitverkorenen heb geholpen het kruis te dragen. Goede dagen, de wellust van het leven, en de liefde voor deze wereld zullen mij niet naar binnen helpen, zoals ook St.-Paulus zegt: “Wanneer wij mede lijden, moeten wij ook mede regeren.”

Alles samengevat, moet gij hetzij in uw ambt een christen zijn, niet tegen God handelen, het evangelie helpen bevorderen, valse godsdienst niet inwilligen, de christenen niet vervolgen, tot vrede helpen raadgeven, en het hemelrijk tenslotte aldus met ons verwerven; ofwel in de wellust van deze wereld leven, Gods woord helpen vervolgen om de goddelozen te behagen, tegen de christenen het zwaard trekken, onvrede helpen aanrich-ten, en tenslotte aldus met lichaam en ziel de duivel ten deel worden. Er komt niets anders van. Sla er slechts acht op, welke weg van deze twee gij wilt bewandelen. Want ik weet dit keer geen ander oordeel of een andere uitslag te vinden.

[98] Mattheüs, 10: 37.

Hoe een edelman zich jegens
vader en moeder moet gedragen.

De gehoorzaamheid aan de ouders zou ik eigenlijk na het eerste artikel, waarin behandeld is hoe een edelman zich jegens God moet gedragen, gesteld moeten hebben. Want naast God staat de mens niemand zo na, of is hij gehoorzaamheid verschuldigd, als zijn ouders. Ik heb echter redenen gehad om dat achterwege te laten, en heb mij de behandeling van dat artikel voorbehouden, in de hoop dat het niet des te minder, zoals het ook past, goed zal worden uiteengezet. Wie ziet echter niet, dat een dergelijke gehoorzaamheid van de kinderen jegens de ouders ook door de natuurwet - al zouden ook Gods gebod en bevel er niet zijn geweest - geboden wordt? Waar is een volk onder de zon zo onbetamelijk, dat het een dergelijk gebod over de gehoorzaamheid van kinderen niet in zijn hart geschreven heeft? Ja, de natuur heeft de redeloze dieren de liefde ingeprent, dat zij hun ouders eren en voor ogen hebben, zoals men leest dat de oude ooievaars, wanneer zij onbekwaam worden en nooit meer kunnen vliegen, door de jongen gedragen en gevoerd worden.

Hebben wij niet hiervan treffende voorbeelden bij de heidenen? Toen Coriolanus, een Romein, door zijn vaderland wilde trekken en het vernietigen (want onredelijkerwijze was hij in ellende gebracht) en ook reeds met een machtig heer de stad had belegerd, heeft geen mens - ook niet de heidense priesters, die men in hun priesterlijke kleding naar hem had toegestuurd - hem van zijn voornemen kunnen afwenden, totdat zijn lieve oude moeder naar hem toe is gegaan en hem zoveel herinnerde aan moederlijke trouw, dat hij tevredengesteld was. Hij was echter door het verzoek van zijn lieve moeder niet alleen tevredengesteld, doch vergaf ook de stad Rome, om haar genoegen te doen voor alles wat zij voor hem gedaan had. Heeft deze niet terecht zijn moeder geëerd? Zo zegt ook de zeer wijze Romein Cicero, in de ‘redevoering voor Plancio’[99], dat het rede-

[99] “in oratore pro Planco”. Lees: ‘Pro Cn. Plancio oratio’.

lijk is dat wij onze ouders van harte liefhebben. Vooral omdat wij het leven, de overerving, vrijheid en stadsrecht van hen hebben overgekregen. Ook bij de heidenen is het dusdanig kwalijk geweest wanneer iemand zijn vader en moeder niet gehoorzaam was, geen eer bewees, of zich met geweld tegen hen opstelde, dat een dergelijk man door iedereen bespuwd werd. Ja, zo is het ook gekomen, dat genoemde Cicero, in de ‘redevoering voor Roscio’[100] zegt: “Alle kwalijkheden op aarde zijn begrepen in de doodslag op de ouders.”

Doch wij willen hier vanuit Gods woord en bevel zien waar de natuurwet zich naar moet richten, zoals Chrysostomus zegt, want God zegt dat ook, bij Deuteronomium, 5[101]: “Gij zult uw vader en uw moeder eren, zoals de Heer uw God geboden heeft, opdat gij lang leeft en dat het u goed ga in het land dat de Heer uw God u geven zal.” Wanneer wij dit gebod goed bekijken, zullen wij spoedig bevinden dat wij onze ouders niet met geringe gehoorzaamheid verplicht zijn. Want Hij zegt niet met geringe woorden dat wij hen moeten gehoorzamen, doch dat wij hen moeten eren. Waaruit bestaat echter deze eer? Bestaat die hieruit, dat men hen lieve vader en lieve moeder noemt? Neen, hier komt meer bij kijken, en deze gehoorzaamheid heeft niet alleen woorden nodig om gestalte te krijgen, doch moet ook daadwerkelijk zijn. Vraagt ge welke werken dat zijn? Gij moet u naar hun woorden richten. Zonder hun weten en willen moest ge niets beginnen. Ge moet leven naar hun raad, doen wat hun lief is, nalaten wat hun verdriet doet. Geven zij u leed, dan moet gij geduldig lijden. Geven zij u liefde, dan moet ge die in dank aanvaarden. Worden zij ziek, dan moet gij hen optillen en dragen. Worden zij arm, dan moet gij hen onderhouden. En tot slot, gaat het hun goed, dat moet ge u verheugen. Gaat het hun slecht, dan moet ge u dusdanig over hen ontfermen als betrof het uzelf. Want op zulk een wijze wil God dat zij geëerd worden. Er is één ding waarin ge u tegen hen moogt verzetten,

[100] “in der Oration pro Roscio”. Lees: ‘Pro Sexto Roscio Amerino’.
[101] Deuteronomium, 5: 16.

namelijk wanneer zij u van Gods woord afhouden, en u oneerlijke dingen mochten gebieden. In dit geval moet alle gehoorzaamheid worden opgeheven.

Wie ziet echter niet, dat God ons door dit gebod om gehoorzaam te zijn, ook de dingen leert die wij van de ouders hebben doorgekregen? Ten eerste dat wij het leven van hen hebben. Ten tweede dat zij ons totdat wij volwassen zijn, met moeite moeten optillen, dragen en onderhouden. Ten derde dat zij ons van het kwade wegvoeren en met vele onkosten tot het goede laten opvoeden. Zijn niet dergelijke dingen er de merkbare oorzaken van, dat wij ons tot zulk een gehoorzaamheid moeten bewegen? Hadden wij het leven niet, dat sterfelijk en vergankelijk is, dan konden wij ook niet terechtkomen in hetgeen onvergankelijk en eeuwig is. En wanneer wij in de kindertijd door hun hulp niet onderhouden, gedragen en opgetild zouden zijn, zouden wij wel wegens honger en kommer moeten verderven. Tot slot, wanneer zij ons daarna niet tot de liefde van het goede en tot haat van het kwade zelf hadden opgevoed en ook door anderen lieten opvoeden, hoe konden wij dan door vanuit onderkennen wat juist is, of onjuist? Van wie zouden wij tucht en eer leren?

De Schrift zegt, dat het verdichten van het menselijk hart slecht is vanaf de jeugd. Genesis, 8. Een dergelijke spreuk moet, omdat God hem zelf heeft uitgesproken, zolang de wereld bestaat, waar blijven. Is hij echter waar, hoe zou dan aan de kinderen en jeugd een grotere weldaad worden bewezen, dan wanneer zij vanuit de ijver van de ouders, door Gods woord en goede institutie, weg van zulke slechte verdichtsels en tot het goede worden opgevoed? Grote goederen van de ouders erven en verkrijgen, is iets, vooral voor hen die tot aardse dingen geneigd zijn en zin hebben in de grotere heerlijkheid in deze wereld. Doch de vrees voor God, kennis van God, het ware geloof verkrijgen en erven, door ijverig volhouden der ouders

en door Gods woord: dat beschouw ik als het grootste en voortreffelijkste goed dat de mens kan gewinnen of verwerven.[102] Zo zien wij in het algemeen, dat zij die veel goederen hebben, dwazen zijn en zich er niet goddelijk in kunnen schikken wanneer daartegen dikwijls iemand arm en met veel en goddelijke wijsheid begaafd is. Zegt niet derhalve ook de Schrift: “Een arm kind dat wijs is, is beter dan een oude koning die een dwaas is en zich niet weet te hoeden”[103]?

Men leest over keizer Domitianus, dat hij van kindsbeen af bij de vliegen en muggen moord en tirannie geleerd heeft. Want hij deed dagelijks niets anders dan dat hij ze vond en met een vinger doorstak en ombracht. Hij is ook daarna tot zulk een tirannie vervallen, dat hij door het gehele volk gehaat is geworden. Wat meent ge echter, wanneer deze keizer in zijn jeugd een betere schoolmeester had gehad, of men hem niet tot betere dingen had kunnen opvoeden? Het heeft hier ontbroken aan een goede opvoeding, leer, instelling en onderricht, en dat men hem de toom te ver heeft gevierd en niet tijdig tot het goede heeft opgevoed. Zijn vader, Vespasianus was een wereldvrome man, alsook zijn broeder Titus, die beiden keizer zijn geweest. Doch zij hebben deze Domitianus zo in de steek gelaten, dat er een grote boef en tiran uit is geworden.

Wanneer wij nu ouders hebben die ons in de jeugd zo laten onderwijzen door Gods woord, dat wij vroom en welgevallig worden en liefde tot gerechtigheid, doch haat tot het kwade gewinnen, zouden dezen ons een grotere weldaad kunnen betonen? Zouden zij ons een nog beter goed dan vroomheid en godzaligheid kunnen nalaten? Zouden zij ook ijveriger voor ons gezorgd kunnen hebben? Naar mijn mening geven zulke ouders hun kinderen met zulk een instelling een heerlijk goed als erfenis, ongeveer zoals de rijke Romein Crassus de zijnen een erfenis heeft nagelaten. Aangezien iedere verstandige mens zulks moet bekennen, wie zou dan zijn ouders - van wie, bene-

[102] Corvinus citeert hier in feite Plutarchus. Zie ook verderop.
[103] Prediker, 4: 13.

vens God, hij het leven, het onderhoud, de goede instelling en onderricht heeft verkregen - niet eren? Wie zou aan hen gehoorzaamheid ontzeggen? Wanneer iemand zulk een weldaad daarna zou willen vergeten, en zich met ongehoorzaamheid als een ondankbare jegens hen zou willen betonen, zou hij het waard zijn dat hem zou overkomen hetgeen in het Oude Testament zulke kinderen is overkomen, namelijk dat men hen gedood en gestenigd heeft. Deuteronomium, 21[104].

Hiertoe behoort wat over ongehoorzame kinderen hier en daar in de Schrift gezegd wordt. Spreuken, 19[105]: “Wie vader verstoort en moeder verjaagt, is een schandelijk en vervloekt kind.” En bij 20[106]: “Wie vader en moeder vervloekt, diens licht zal uitdoven, midden in de duisternis.” En hetzelfde nogmaals bij 30[107]: “Een oog dat de vader bespot en de moeder veracht om te gehoorzamen, dat moeten de raven bij de beek uitpikken en de jonge adelaars vreten.” Uit deze en soortgelijke spreuken kan men gemakkelijk afleiden, welk een groot misnoegen God heeft in de ongehoorzaamheid van de kinderen, en ook welk een groot behagen Hij erin heeft, wanneer zij Zijn gebod in acht nemen en de weldaad en arbeid der ouders, om hunnentwille verkregen, gedenken, en hen daarvan - zoals het vrome kinderen goed past - laten genieten.

Ja, zou God in een dergelijke gehoorzaamheid geen behagen scheppen, waartoe Hij ons met Zijn bijzondere toezegging en belofte geprikkeld en verlokt heeft? Hij belooft daarbij een lang leven, en dat het degenen die zich eraan houden, goed zal gaan in het land dat Hij hun zal geven. Hoewel God dit echter tegen de Joden gezegd heeft, die Hij van plan was om ze uit Egypte naar het land Kanaän te voeren, betreft het desalniettemin ook

---

[104] Deuteronomium, 21: 18-21.
[105] Spreuken, 19: 26.
[106] Spreuken, 20: 20.
[107] Spreuken, 30: 17.

ons christenen, en wel zo, dat wanneer wij in het rechtschapen geloof leven, en nastreven dat wij dit gebod, zoals het hoort, vervullen, wij evenzogoed deze toezegging, als vóór deze tijd de Joden, deelachtig zullen worden. En ook al komen wij niet in het land Kanaän om daarin een lang leven, geluk en heil te hebben, zoals de belofte zich laat aanzien, kan Hij ons toch ook zulke dingen geven in een ander land, hetzij in Schwaben, Hessen, Saksen of Westfalen. Want zoals de profeet David[108] zegt: "Hem is het aardrijk en alles wat daar in is."

Doch de dagelijkse ervaring leert ons, dat God aan de ouders een bijzondere eer en weldaad betoond wil hebben, doordat Hij met een bijzondere straf de ongehoorzaamheid van de kinderen jegens de ouders ook in het ondermaanse straft en aangrijpt, en met de straf zulks doet, waarvan Pittacus, een van de wijzen uit Griekenland, aldus gezegd heeft: "Wat gij uw ouders doet, dat zal u ook van uw kinderen toevallen." Zulke straffen wedervaren redelijkerwijze diegenen die hun ouders niet geëerd en hun geen gehoorzaamheid betoond hebben. Want zo redelijk als het is, dat degenen die voor andere mensen een kuil maken, er daarna zelf in vallen, zo redelijk en juist is het ook, dat degenen die hun ouders een passende gehoorzaamheid onthouden, omgekeerd ongehoorzame kinderen opvoeden en krijgen moeten. Doch ik zeg niet, dat de ongehoorzame kinderen hierin recht doen, doch de redelijkheid van het goddelijke gericht loof ik, door hetwelk geschiedt dat op zulk een wijze de ene ondeugd met de andere wordt bestraft.

Mocht God toch willen, dat zulk een straf niet zeer streng zou zijn voor u edellieden. Gij voedt gemeenlijk moedwillige, brutale en ongelovige kinderen op, die niet alleen geen godzaligheid of Gods vrees achten, doch ook - wanneer zij een weinig volwassen zijn - om uzelf geen snip geven. Waar komt dat vandaan? Doordat gij vader en moeder niet gehoorzaamt, en het derhalve ook niet waard zijt om gehoorzame kinderen te heb-

[108] Psalmen, 24: 1.

ben. Zodra uw kinderen lopen, ja, op hun voeten kunnen staan, moeten zij verscheurde broeken, wambuizen en kleren krijgen. Zodra zij praten, moeten zij Gods wonden, martelaren, kracht, macht, element, et cetera, en dergelijke vloeken leren, net alsof er geen adel zou kunnen bestaan zonder zulk een overmoed en Godslastering. Wat kan daar van komen? Uw ouders en voorvaderen hebben hun adel met gerechtigheid, eerbaarheid, vroomheid en mannelijke daden bewezen. Zij zijn het eens geweest en niet tegen elkander, waarmede zij ook veel ongeluk en tirannie geweerd hebben. Thans echter willen sommigen onder u van mening zijn, dat wanneer zij slechts gruwelijk zien, vloeken, martelen en het woord Gods kunnen verachten, hun adel dan genoegzaam bewezen is. Wat moet daar uiteindelijk van terechtkomen? God moge willen, dat daaruit in de Duitse natie niet een gruwelijke verandering en vernietiging ontstaat.

Hoewel, wanneer wij ons nog, ieder in zijn stand, zouden verbeteren, Gods woord zijn gang lieten gaan en prediken, tot vrede en niet tot ongeluk raadgeven, God om vergeving der zonde dagelijks met ernst en ijver aanriepen, dan zou er nog geen nood aan de man zijn. Want waar men zich wil verbeteren en met serieuze bekentenis der zonde tot God keert, daar zal Hij zijn toorn ook neerleggen en ons arme zondaars in genade opnemen. En wilt gij edellieden kort samengevat weten, hoe gij u in dit geval jegens uw ouders moet gedragen? Hebt gij thuis nog een lieve, oude vader zitten, bekwaam tot heersen, laat hem dan regeren, wees hem gehoorzaam, heb hem voor ogen, leef naar zijn wil, doe niet wat hem tegenstaat, doch wat gij later van uw kinderen gaarne zoudt hebben. Doe datzelfde ook hun. Is de vader echter in God verscheiden, en is er nog een oud moedertje voorhanden, hou dan ook haar in ere, kom haar direct onder ogen, en gedraag u dusdanig jegens haar, dat zij altijd een oprecht en kinderlijk hart kan bespeuren.

Zo nu en dan gaat het er met u edellieden in dit geval nogal zeldzaam aan toe. Want wanneer gij, jonge gezellen, jonge vrouwen hebt genomen, dan moet spoedig hetgeen in huis oud is, verworpen en geringschat[109] zijn. Wie kan dat billijken? Het is juist, dat gij uw vrouw liefhebt. Gij moet echter ook uw moeder zo in ere houden, als zij door haar kind redelijkerwijze gehouden wordt. Ja, gij moet haar zo eren, dat wanneer zij niet genoeg aan levensonderhoud heeft, gij ook van uw pracht iets afbreekt, zij betamelijk en eerlijk wordt gehouden, en gij haar, als uw moeder, waardeert[110]. En mocht uw vrouw u hiervan willen afhouden, onderricht haar dan goedmoedig hoe ernstig God heeft geboden om de ouders te eren en voor ogen te hebben. Helpt dit, dan is de kwestie in orde. Helpt het echter niet, verlaat uw moeder dan daarom niet, doch zeg met de jongeling Pamphilus bij Terentius[111]: “Ik moet meer aan mijn moeder, dan aan de liefde toegeven. Want er is Gods gebod, dat ge - aangezien het zonder enig nadeel voor uw vrouw geschieden kan - moet gehoorzamen: ‘Gij moet uw vader en moeder eren’.”

[109] “Schabab”.
[110] “zulegẽ”.
[111] Publius Terentius, ca. 195-159 v. Chr., Carthaags blijspeldichter. Het betreft zijn stuk ‘Andria’.

Hoe een edelman zich jegens zijn vrouw moet gedragen.

St.-Paulus zegt, bij Kolossensen, 3[112], aldus: “Gij mannen, heb uw vrouwen lief en wees niet verbitterd jegens hen.” Wanneer zulk een gebod door allen goed wordt begrepen en, zoals het hoort, goed aangehouden, zou het niet nodig zijn om aan dit artikel veel woorden te besteden. Want het wil kortom - aangezien man en vrouw twee zielen en één lichaam zijn, en de mens derhalve verschuldigd is om vader en moeder te verlaten en zijn vrouw aanhankelijk te zijn -, dat de man met onopgesmukte liefde zijn vrouw aanhangt en zich, hoewel zij hem onderworpen is en hem als haar heer moet erkennen, dermate jegens haar gedraagt, dat zij niettemin als een huismoeder, en niet als een meisje[113] wordt beschouwd.

Daar echter de apostel zo duidelijk en feitelijk zegt, dat de mannen hun, hun, hun[114] vrouwen moeten liefhebben, en met deze woorden alle vreemde, ontuchtige en hoerenliefde wil uitsluiten, zo moet men acht slaan op de reden omwille waarvan aan de man de vrouw gegeven is. Want als deze reden goed wordt opgemerkt, maakt het, dat uw vrouw die God u gegeven heeft, u des te liever is, en omgekeerd hoererij des te spijtiger. Dit is de eerste reden[115] die God, bij Genesis, 1e hoofdstuk[116], aangeeft: “Wees vruchtbaar en vermeerder u en vervul de aarde en maak die tot onderdaan.” God wil, dat man en vrouw vruchtbaar zijn en zich vermeerderen, dat wil zeggen, dat de man eerst van mening moet zijn dat hij een vrouw moet hebben en nemen, dat hij kinderen met haar verwekt, en het aardrijk helpt vervullen en bezetten. Doch opdat Hij u ook in toom hield

---

112 Kolossensen, 3: 19.
113 “magd”.
114 Het origineel herhaalt dit woord dus een aantal malen.
115 “ursach”. Heeft vele betekenissen, waaronder ‘oorzaak’, ‘motief’.
116 Genesis, 1: 28.

en u geen reden gaf tot hoererij, heeft Hij in het 2e hoofdstuk[117] spoedig daarna gezegd, dat de mens vader en moeder moet verlaten en zijn vrouw aanhangen. Hij zegt niet, dat hij anderen, doch zijn eigen vrouw moet aanhangen. Wanneer gij nu vader en moeder moet verlaten, en uw vrouw aanhangen, zou het dan ook niet redelijk zijn, uw vrouw, waarmede gij krachtens deze woorden één lichaam geworden zijt, lief te hebben? Laat dit gebod u liever niet berispen, doch zulk een gebod zijn, dat gij gewis, wanneer gij aan een andere, en niet aan uw eigen vrouw hangt, verdoemd wordt, zoals St.-Paulus[118] zegt: "De hoeren zullen Gods rijk niet bezitten."

Zulk een reden voor de echtelijke stand, hebben ook de heidenen onderkend en kunnen zien. Want men leest over de voortreffelijke filosoof Diogenes[119], dat hem gevraagd is geworden, waarom hij toch Xantippe tot vrouw kon hebben, die zo vol vijandigheid en gekijf zat. Daarop heeft hij op zijn beurt geantwoord: "Hoe kunt gij het accepteren, dat uw kippen met hun dagelijkse gekakel zo in de oren roepen?" De ander antwoordde: "Omdat ze eieren voor mij leggen." "Ja", zei Diogenes, "mijn Xantippe baart mij ook fijne en fraaie kinderen." Deze voortreffelijke filosoof heeft door deze onaardige vrouw zeer veel moeten lijden, zoals men daarover in de geschiedenissen leest. Doch terwijl zij hem kinderen baarde en met zulk een lust de andere onlust vergeleek, is hij met haar als een wijs man zeer tevreden geweest. Wie zou het nu niet voor een bijzondere gave Gods houden, met een echtelijke vrouw kinderen groot te brengen, op wie men, wanneer zij volwassen en tot grote mensen zijn geworden, voor al het goede in de ouderdom rekenen kan? Tot wie zouden de ouders gemakkelijker hun toevlucht nemen, dan tot de kinderen? Daarvan komt

---

[117] Genesis, 2: 24. Zie ook: Efeziërs, 5: 31.

[118] 1 Korinthiërs, 6: 10.

[119] Dit is niet juist. Het betreft een gesprek tussen Socrates en Alcibiades, over Socrates' vrouw Xantippe.

het ook, dat de echtgenote van Tobias haar zoon de troost van haar ouderdom noemt, bij Tobias, 5[120]: “De troost van onze ouderdom hebt gij ons genomen en weggezonden.”

De andere reden waarom God aan de man een vrouw heeft gegeven, toont St.-Paulus aan, bij 1 Korinthiërs, 7[121]: “Omwille van de hoererij heeft eenieder zijn eigen vrouw, en eenieder hebbe haar eigen man.” De zwakheid van de mens is aan God niet onbekend geweest, en ook de begeerte die ons door Adam aangeboren en vererfd is. Omdat nu deze zwakheid reden heeft om haar artsenij, en niet de hoererij na te streven, heeft God niet alleen de echtelijke stand ingesteld opdat men vruchtbaar is en het aardrijk zou vervullen, doch ook opdat wanneer - of het nu door natuurlijke gebreken of de straf van God is - de vrouw geen kinderen mocht kunnen krijgen, door zulk een echtelijke bijslaap niettemin de hoererij geweerd zou worden. Men moet hier echter onderkennen, dat God wel een bijzonder misnoegen aan de hoererij moet hebben, want waarom zou Hij anders de mens aan zijn eigen vrouw, en omgekeerd de vrouw aan haar eigen man, zo sterk gebonden hebben? Bovendien, waarom wilde Hij echtbreuk en hoererij zowel in het Oude als in het Nieuwe Testament zo hard en hevig gestraft hebben?

In het 5e boek van Mozes, bij 22[122], zegt God aldus: “Wanneer iemand gevonden wordt die bij een vrouw slaapt die een echtgenoot heeft, moeten beiden sterven; de man en de vrouw bij wie hij geslapen heeft. En het kwaad moet uit Israël worden weggedaan.” Zulk een straf is ook in de Lex Julia[123] door het natuurlijke licht voor juist en goed aangezien. Wanneer iemand hier echter zou zeggen, dat Mozes de hoererij verbiedt met vrouwen die echtelijke mannen hebben, en niet die, welke geschiedt met deernen, die geen echtgenoot hebben, moet St.-

[120] Tobias, 5: 25. Zij sprak hiermee Tobias aan.
[121] 1 Korinthiërs, 7: 2.
[122] Lees echter: Deuteronomium, 22: 22.
[123] De oude Romeinse wet.

Paulus, bij 1 Korinthiërs, 6[124], u antwoord geven: “Ontvlucht de hoererij. Alle zonden die de mens doet, zijn buiten zijn lichaam. Wie echter hoereert, zondigt aan zijn eigen lichaam. Of weet gij niet, dat uw lichaam een tempel van de Heilige Geest is die in u is, welke gij van God hebt en niet van uzelf is?” Uit deze spreuk zien wij, dat niet alleen aan de christenen de echtbreuk, doch ook alle hoererij verboden is. Hiertoe behoort, dat genoemde Paulus in de aangehaalde epistelen verder zegt, bij 10[125]: “Laat ons geen hoererij bedrijven, zoals sommigen onder u hoererij bedrijven. En op een dag vielen drieëntwintigduizend man.” Wie ziet in deze spreuk niet, dat God door Paulus behalve de echtbreuk, ook allerlei hoererij verboden wil hebben, aangezien Hij benevens zulke geboden de straf van hen, die zo gehoereerd hebben, zo ernstig aanduidt?

Neen, beste gezel, hier geldt niet uw loze verontschuldiging, wanneer gij zegt dat gij niet met echtgenotes, doch zuiver met deernen van doen hebt. U is de gewone hoererij evenzogoed verboden als de echtbreuk. En de echtbreuk omgekeerd net zo goed als andere hoererij. We noemen het hier ook niet het bedrijven van de gewone hoererij, zoals sommigen onder u doen, en achten het ook niet een gewone zonde, doch zoals de Heer zegt, bij Leviticus, 20[126]: “Wees heilig, want Ik ben ook heilig.” Dat gij hier met velen wilt zeggen, dat het toch niet uw aangelegenheid is om een vrouw te nemen, en dat ge derhalve van twee kwaden er één moet kiezen, geldt ook niet. Want Hij die u omwille van het vermijden van de hoererij geboden heeft om een eigen vrouw te hebben, kan uw aangelegenheid, ook al is die nog zo gek als gij maar moogt willen, in de echtelijke stand net zo goed maken als buiten de echtelijke stand. Ja, zou God u niet eerder bijstand verlenen in uw aangelegenheid, wanneer gij Hem gehoorzaam was geweest en in een goddelijke

[124] 1 Korinthiërs, 6: 18-19.
[125] 1 Korinthiërs, 10: 8.
[126] Leviticus, 20: 26, hoewel daar staat “gij zult Mij heilig zijn”.

stand waart getreden, dan wanneer gij als een ongehoorzame u tegen zijn gebod in, in hoererij had begeven? Samengevat: laat het u eens en voor altijd gezegd zijn, dat gij hetzij omwille van het vermijden van de hoererij een eigen vrouw hebt, of uiteindelijk met uw hoererij naar de duivel moet lopen met lichaam en ziel.

De derde reden waarom God aan de man een vrouw heeft gegeven, wordt uit de woorden duidelijk die Hij spreekt, bij Genesis, 2[127]: “Het is niet goed dat de mens alleen is. Ik wil hem een helper maken, die bij hem blijft”, et cetera. En spoedig daarop: “De mens vond geen helper die bij hem bleef.”[128] En bij 3[129]: “De vrouw die gij mij hebt gegeven, gaf mij van de boom en ik at.” Men moet er ijverig acht op slaan, dat in deze spreuken de vrouw een helper van de mens wordt genoemd. Waaruit bestaat echter zulk een hulp? Uit alles wat zich in de huishouding, in de opvoeding der kinderen, in het rekening houden[130] met de man, en in de dingen die zich dagelijks in de huwelijkse staat - waar de een zonder de hulp van de ander niets kan uitrichten - afspeelt. Want wat de man alleen niet kan uitrichten, daar moet de vrouw hem behulpzaam zijn. En omgekeerd, wat de vrouw in de dingen die haar bevolen zijn, niet kan uitrichten, daar moet de man haar behulpzaam zijn. Hierin moet bij man en vrouw een dusdanige trouw bespeurd worden, dat de een steeds zodanig om de ander denkt, of het nu goed of slecht gaat, dat men eigenlijk kan zeggen: zie, dat is één lichaam en twee zielen.

Zegt dit niet ook de prediker Salomo, bij 4[131]?: “Wee hem, die alleen is, wanneer hij valt. Dan is er niemand anders die hem overeind helpt. Ook, wanneer er twee bij elkander liggen, verwarmen zij zich. Hoe kan een enkeling warm worden? Een

[127] Genesis, 2: 18.
[128] Onduidelijk waar dat zou staan.
[129] Genesis, 3: 12.
[130] “zu wartung”. Heeft vele betekenissen.
[131] Dit klopt niet. Lees: ‘Prediker, 4: 10-12’.

mag overweldigd worden, doch twee kunnen zich verweren. Want een drievoudig snoer scheurt niet gemakkelijk in tweeën." Hoort gij hier, gij beste gezel, waartoe een deugdzame, eerlijke, vrome vrouw goed is? Wie zou nu de huwelijkse staat willen verwerpen? Wie zou een dergelijke helper, die ons in alle nood, geluk en ongeluk bijstaat, verachten? Wie zou een dergelijke rouw niet liefhebben? Het klopt wel, dat slechte vrouwen in de Schrift weinig lof krijgen. En iedereen moet bekennen dat men beter in een hoek onder het dak woont, dan bij een kijvende[132] vrouw in een ruim huis. Spreuken, 21[133]. Doch welk een lof hebben daarentegen zij, die deugdzaam, eerbaar en vroom zijn?

Ik moet dit wel vanuit de Schrift aan vrome echtelieden tot troost aanduiden, want in de thans geciteerde spreuken van Salomo staat, bij 31[134] aldus geschreven over wie een deugdzame vrouw beschoren is: "Zij is veel edeler dan de kostbare parels. Het hart van haar man waagt[135] zich op haar te verlaten en het zal u niet aan voeding ontbreken. Zij doet hem lief en geen leed, zijn leven lang. Zij gaat rond met wol en vlas, en arbeidt gaarne met haar handen, Zij is als een koopmansschip dat zijn voeding van ver brengt. Zij staat 's nachts op, geeft haar huis voedsel en haar dienstmeisjes eten. Zij denkt na over een akker en koopt die, en plant een wijnberg van de vruchten van haar handen. Zij strekt haar hand naar de rok en haar vingers vatten de spindel.Zij spreidt haar handen uit naar de armen en reikt haar hand aan de behoeftige. Zij doet haar mond open met wijsheid, en op haar tong is weldadige leer. Zij beschouwt hoe het in haar huis toegaat, en eet haar brood niet met luiheid. Haar zonen komen op en prijzen haar zalig. Haar man looft haar. Liefelijk en fraai zijn, is niets. Een vrouw die de Heer vreest, moet men loven," et cetera.

---

132 "zeubrischem".
133 Lees: 'Spreuken, 21: 9'.
134 Spreuken, 31: 10-17, 19-20, 26-28, 30.
135 "thar".

Wat dunkt u, is het niet een liefelijk en nuttig iets, een godsvruchtige, eerbare en vrome vrouw te hebben? Toont Salomo hier niet fijn aan, wat voor een geluk en nut de man met zijn echtelijke vrouw, wanneer zij God vrezen en het eens zijn over de kwestie, overkomt? Wanneer ons een dergelijk nut en zulke liefelijke dingen niet van het hoerenleven wegtrekken, en ons niet bewegen tot het believen en aannemen van de echtelijke stand, dan moeten wij niet christenen, doch heidenen; niet vromen, doch slechteriken; niet wijzen, doch narren zijn. Want wat is er in het hoerenleven waarmede deze dingen te vergelijken zijn? Wat vindt gij daar voor trouw? Wat vindt gij daar goed? Wat hebt gij voor eer? Het wordt bij u edellieden voor een grote ondeugd gehouden, zoals het ook naar waarheid is, wanneer iemand van adel zich anders gedraagt dan vroom en eerbaar. En zulk een vrouw of meisje moet, na haar val, haar leven lang versmaad en veracht zijn, wat begrijpelijk is. Maar hoe zit het, wanneer gij mannen de tijd van uw leven in zulk een schelmerij geheel en al doorbrengt? Moet men u hier beste jonkers noemen? Ja, wanneer ik zo eentje, die best een vrouw kan nemen en toch liever de schande in de hoererij heeft dan de eer in de echtelijke staat, zijn titel zou moeten geven, zou ik hem niet jonker, doch een grote boef noemen.

Terwijl nu God dit omwille van het hierboven vermelde, aan de vrouw heeft gegeven en daarbij Zijn zegen heeft beloofd, zo is het ook redelijk dat gij haar eert en liefhebt. Dat wil zeggen, dat gij geen vreemd of ontuchtig lief in uw hart laat komen, en dat gij die van u aanhangt, haar met kleding en alle benodigde dingen eerlijk, doch zonder overvloed en overmoed verzorgt, in vrede en eenheid met haar leeft, en u niet anders jegens haar gedraagt dan Christus zich jegens Zijn gemeente heeft gedragen. Zoals dan ook St.-Paulus dat gebiedt, wanneer hij zegt: "Gij mannen, heb uw vrouwen lief zoals Christus Zijn gemeente heeft liefgehad."[136] Hoe heeft echter Christus Zijn

[136] Efeziërs, 5: 25.

gemeente liefgehad? Door zich voor hen te geven en hen door Zijn sterven deelachtig te maken aan de vergeving der zonden, aan de gerechtigheid en aan alle hemelse goederen. Zoals nu

dir denn auch S. Paul ſölchs gebeut / da er ſagt / Ihr
Menner liebet ewere weiber / wie Chriſtus geliebet hat
ſeine Gemeine / Wie hat aber ſeine Gemeine geliebet
Chriſtus? Das er ſich für ſie dar gegeben / vnd ſie dur-
ch ſein ſterben / vergebung der Sünde / der Gerechtig

deze liefde niet een gewone liefde is geweest, zo moet ook de liefde van echtelieden niet een gewone liefde, doch aldus gevormd zijn, dat de een de ander bijstaat en verzorgt. Ook wanneer er gevaar voor het leven bij is, en de een de ander met opgave van zijn leven moet redden. Wanneer gij u aldus jegens de vrouw, en omgekeerd de vrouw zich jegens u gedraagt, doet ge aan het gebod van St.-Paulus genoegdoening, en zult gij derhalve ook in uw stand van God bijzonder geluk ontvangen.

Hoe een edelman zich jegens
zijn kinderen moet gedragen.

Over de tucht der kinderen is het wel nodig, dat men er bij u van de adel veel woorden aan besteedt, want dat gij die slecht uitvoert, is zo helder aan den dag, dat men het niet goed kan loochenen. En volgens mij komt uw nalatigheid hier vandaan, dat gij meent dat wanneer men de kinderen veel huizen, geld en goederen op aarde laat erven, het niet nodig is dat men verder ook streeft naar kunst, wijsheid en verstandigheid, door welke dingen land en mensen toch geregeerd moeten worden. Wie ziet echter niet, dat gij u door zulk een mening zelf verleidt en in de weg staat? De ouden hebben de adel en vrije kunsten[137] dusdanig met elkander verknoopt, dat het een zonder het ander niet groot geacht is geworden, zoals men dan ook ziet in de Romeinse geschiedenissen dat hun consuls en keizers over het algemeen geleerd en in de vrije kunsten voortreffelijk ervaren zijn geweest. Was niet Scipio voortreffelijk geleerd, die Afrika heeft bedwongen? Waren Cato, Cicero en Julius Caesar niet voortreffelijk geleerd? Over de anderen zal ik kortheidshalve zwijgen. Ja, menigeen is wegens zijn bekwaamheid[138], deugd en geschiktheid geadeld geworden. Er is echter nimmer iemand, vanwege zijn adel - zonder arbeid - geleerd, wijs en bekwaam geworden,

Plutarchus[139] bekent in het boek dat hij over de opvoeding der kinderen heeft geschreven, dat edel zijn iets is; veel goederen hebben iets is; veel eer hebben iets is; een schone gestalte, gezondheid en voorname kracht hebben iets is, doch dat boven dit alles geldt, dat iemand juist en goed ingesteld en

[137] Te weten: filologie, wiskunde, filosofie en theologie.
[138] “kunst”. Heeft vele betekenissen.
[139] Lucius Mestrius Plutarchus, Grieks geschiedkundige en filosoof, 46-120 n. Chr. Het betreft hier een onderdeel van de Moralia II, ‘de opvoeding van kinderen’.

opgevoed wordt. Zie, zulks hebben de heidenen gezien en ook erkend, namelijk dat bekwaamheid, deugd, vroomheid en rechtvaardigheid edel maakt. En gij edellieden meent, dat de adel in de geslachten en de geboorte zit? Breng liever het een tot het ander, de adel tot wijsheid en de deugd, de deugd en wijsheid tot adel; dan houdt en eert men u daarna gemakkelijk voor edellieden. En wilt gij weten hoe zulks kan geschieden?

St.-Paulus moet het u in het epistel aan de Efeziërs tonen. Want deze zegt aldus, bij het 6e hoofdstuk[140]: "Gij vaders, verwek uw kinderen niet tot toorn, doch voed hen op in de tucht en vermaning tot de Heer." Deze woorden van St.-Paulus leren aan hen die ouders zijn, waaraan zij hun kinderen moeten houden en hoe zij hen moeten opvoeden, namelijk tot tucht en eerbaarheid en godsvrucht. De ouders moeten er echter op letten, dat zij met zulk een instelling en tucht beginnen zodra de kinderen zover komen, dat zij een weinig kunnen begrijpen. Want wanneer men hen te spoedig laat gewaarworden dat zij veel goederen hebben en edellieden zijn, dan weet men wel hoe de jeugd gezind is, en dat die zich alsnog niet lijdzaam laat voorttrekken. Dan krijgen ze zin in paarden, in honden, in jagen, in wellust, in vreten en zuipen en in alle dingen die voornoemde jeugd het studeren en leren plegen te verhinderen. Hesiodus is van mening dat men met zulk een kinderopvoeding moet beginnen wanneer zij zeven jaar oud zijn. Quintilianus echter, is het eens met Chrysippus, dat zodra het verstand zich aandient, zulks aangehouden moet worden. Doch in dit geval zal een slimme, verstandige vader wel weten wat aan te houden en ook kunnen afmeten wanneer het daar de tijd voor is.

Als vervolgens de tijd komt, moet hij er serieus mee bezig zijn, opdat zij zowel in goddelijke dingen alsook in andere bekwaamheden tot wijsheid en verstandigheid passend en goed worden onderwezen. Want aangezien zulke mensen gemakkelijk worden ingezet om het land en de mensen omwille van de

---

[140] Efeziërs, 6: 4.

deugd van hun vader en voorvaderen te besturen: wat zullen zij diegenen voor een bestuur voor hun landsvorst of andere heren helpen aanrichten, wanneer zij niet in vrees voor God, en tot kennis van God en goddelijke dingen zijn opgevoed? Hoe kan hij een wijze raadgeving of bekendmaking doen, wanneer hij in de jeugd geen wijsheid heeft geleerd? Gij meent misschien, dat gij kunt uitrichten wat u past zonder toedoen van zulk een instelling. Doch wanneer het erop aankomt dat men in belangrijke kwesties iets moet aanraden of doen, dan blijkt hoe slecht de ouders hun kinderen behandelen wanneer zij hen in de jeugd niet goed onderwijzen, en niet van het kwade tot het goede laten opvoeden. “Tuchtig uw zoon”, zegt Salomo[141], “dan zal hij u geruststellen en zal hij zacht zijn voor uw ziel.”

Merk echter op, dat ik zeg, dat de kinderen zowel in godzalige dingen alsook verder in uiterlijke eerbaarheid en wijsheid opgevoed moeten worden. Godzaligheid moeten zij uit Gods woord, en wereldse wijsheid uit de wereldwijze boeken en voorbeelden leren. Vóór alle dingen moet ons de godzaligheid ingeprent worden. Want hoewel de wijzen van deze wereld gemeenlijk Gods woorden vijandig zijn en in goddelijke aangelegenheden geneigd zijn veel wijsneuzigheden[142] te maken, moet men in Gods woorden en kennis een goede basis hebben, opdat de dwaze wijsheid van deze wereld, wanneer die te ver wil grijpen en zich boven Gods woord wil stellen, geweerd en de mond gestopt wordt. Het is wel waar, dat wijselijk en met verstand handelen in wereldlijke aangelegenheden een gave Gods is, vooral wanneer die niet te ver grijpt en zich beperkt tot wereldlijk handelen wat betreft de uiterlijke politiek en eerbaarheid. Doch wanneer het buiten uiterlijk handelen en kwesties treedt, en wil proberen om Gods woord te beheersen, is het een duivelse wijsheid, waarvan de Schrift ook zegt, bij 1 Korinthiërs, 1[143]: “Ik zal de wijsheid der wijzen ombrengen, en

[141] Spreuken, 29: 17.
[142] “klügelens”.
[143] 1 Korinthiërs, 1: 19-20.

het verstand der verstandigen zal ik verwerpen. Waar zijn de verstandigen? Waar zijn de schriftgeleerden? Waar zijn de wereldwijzen? Heeft God niet de wijsheid van deze wereld tot dwaasheid gemaakt?”

Om de kinderen tot rechtschapen godzaligheid, wijsheid en eerbaarheid op te voeden, helpt daar zeer bij, wanneer zij vrome en geleerde schoolmeesters hebben, die niet alleen tot goede vrije kunsten, doch ook tot Gods woord en rechtschapen godsdienst geneigd zijn. Want hoe kunnen zij, die zelf niet geleerd en in kwesties die zaligheid betreffen, niet bekwaam zijn, andere mensen onderwijzen? Kan de ene blinde de andere leiden? Quintilianus heeft voorwaar niet vergeefs met zoveel woorden aangeduid hoe een leermeester bekwaam moet zijn. Hij heeft goed gezien, dat dergelijke lieden, wanneer zij eerbaar, vroom en bekwaam zijn, een merkbaar en groot nut hebben, en wanneer zij schurken, ongeletterd en onbekwaam zijn, een merkbare schade kunnen aanrichten.

Daarom wil een getrouwe vader niet alleen betekenen, dat hij wat hem betreft ijver aanwendt om zijn kinderen goed op te voeden, doch ook, dat wanneer hij ze bij iemand anders voor onderricht wil aanbevelen, hij erop toeziet dat hij ze bij een man aanbeveelt en aan deze toevertrouwt die vroom, geleerd, godzalig is, en zo bekwaam, dat hij hen vromer en niet erger maakt. Een Lacedemoniër, die overwoog om zijn zoon bij een schoolmeester aan te bevelen, heeft aan deze schoolmeester gevraagd wat hij hem wilde leren. De schoolmeester heeft hem geantwoord: “Ik zal mij ervoor inspannen, en dat ook leveren, dat hij de eerbaarheid liefheeft en de ondeugd zal haten.” Wanneer men een dergelijke schoolmeester die zo gezind is, nog zou kunnen krijgen, zou men geld noch onkosten moeten sparen, doch aan de andere kant, wanneer de kwestie niet zo nodig mocht zijn, iets minderen, opdat zulke lieden die de jeugd juist onderwijzen, in hun onderhoud gesteund kunnen worden.

Gij van de adel, laat u inprenten, dat wanneer gij kostbare huizen bouwt, een grote vesting maakt, uw goederen vermeerdert, gij daarmede bij de uwen en andere mensen een heerlijke gedachtenis - waarbij men u moet herdenken - hebt achtergelaten. Welaan, ik laat dat zo blijven. Hoe nu, wanneer gij kinderen achterlaat, die vroom, eerbaar, waarachtig, mild, rechtvaardig en godsvruchtig zijn: zou dan zulk een nagedachtenis niet beter zijn dan eentje die op hout en stenen staat? Want dat is er aan de orde wat het onderwijzen van rechtschapen kinderen nut verschaft. Ten eerste heeft het voor uzelf nut aan lichaam en ziel, want ge bevindt, dat gij kinderen hebt opgevoed die u in uw ouderdom troosten, in eren houden, optillen, dragen, voeden, kleden en uit- en aankleden. Ja, u in alle dingen als een lieve vader kunnen erkennen. Zo hoeft gij niet bezorgd te zijn, dat God u, als iemand die zijn kinderen met kwade tucht een slecht voorbeeld heeft gegeven, naar de rechtbank en daaropvolgend naar de verdoemenis zal leiden, wanneer Hij het bloed van alle kinderen die verloren gaan, uit de handen der ouders zal opeisen, wanneer het gebrek aan hen heeft gelegen.

Ten tweede heeft rechtschapen tucht ook nut voor de kinderen zelf. Want aangezien zij tot godzaligheid zijn opgevoed en tot eerbaarheid geneigd zijn, en daardoor niet gezind zijn om iemand onrecht te doen, en erop bedacht zijn om een goede, goddelijke heerschappij te voeren, zal ook God met hen wonen, hun huishouding genadiglijk bevorderen, aan alle dingen Zijn zegen en gedijen geven, en hen - kort gezegd - net zo bijstaan als hij degenen die Hem voor ogen hebben, pleegt bij te staan.

Ten derde heeft zulk een tucht ook nut voor de onderdanen en het ganse vaderland. De onderdanen verheugen zich - omdat zij qua tirannie niet bezwaard worden, doch zonder enige onredelijke bezwaring geregeerd worden - wegens een dergelijke vrome overheid. Want zij hebben een goede vrede onder elkander, eenzelfde bescherming tegen de slechteriken, en

handhaving tot het goede. Zou men echter ook degenen die zulke vrome kinderen als hoge heren nalaten, niet ten beste gedenken, al zijn ze ook in God verscheiden en gestorven? Zou men hen wegens zulk een tucht niet loven, waaruit een zo groot nut voor alle onderdanen ontstaan is? Zo heeft ook zulk een adel nut voor het ganse vaderland, wanneer die zich door de vorsten - tot het vestigen van de vrede, tot bestraffing van de ongehoorzamen, en tot andere belangrijke kwesties waarin een geheel land gedijt - laat gebruiken. En naar mijn mening doen diegenen die voor een gans vorstendom een dergelijke dappere man tot het goede opvoeden, een veel beter werk dan zij, die met ettelijke duizenden guldens uit een gemeenschappelijk landschap aan belasting komen. Want een wijs, verstandig en godsvruchtig man vermag in goede raadgevingen en bekendmakingen datgene, wat geld en goed niet vermogen.

Wilt gij nu een getrouwe, vrome en godsvruchtige vader worden genoemd, behartig dan wat aan de tucht van zulke kinderen gelegen is, en aan wie en hoeveel gij daardoor nut en vrucht kunt verschaffen. Voed derhalve uw kinderen op tot godzaligheid, tot eerbaarheid, tot burgerlijke gerechtigheid, en zodanig tot al het goede, dat men u, ook wanneer gij gestorven zijt, wegens zulk een weldaad altijd ten beste kan gedenken. Want aan kostelijke gebouwen en de vermeerdering van uw goederen kan men niet zo goed onderkennen wat gij voor iemand geweest zijt, als aan het nalaten van kinderen die tot al het goede geneigd zijn en zich, naar vermogen van lichaam en goed, beijveren voor het bevorderen van het algemene welzijn. Aldus heeft St.-Paulus het opvoeden van de kinderen in tucht besproken, alsook de vermaning tot de heren, doch hij wil dat het zodanig geschiedt dat de kinderen niet tot toorn, doch veelmeer tot liefde en tot gehoorzaamheid jegens de ouders worden gestimuleerd.

Hoe een edelman zich jegens
zijn dienaren en huispersoneel moet gedragen.

De hoofdman in het evangelie, bij St.-Mattheüs, 8[144], zegt tegen Christus aldus: “Ik ben een mens, en daarom onderdaan van de overheid, en heb onder mij oorlogsknechten. Wanneer ik tegen iemand zeg: ‘Ga heen’, dan gaat hij, en tegen een ander: ‘Kom hier’, dan doet hij het.” Toont hij dan met deze woorden niet aan, dat iedere heer, hoofdman of edelman, de macht heeft om zijn knecht te gebieden? Doch in dit geval moet men erop toezien, dat men een dergelijke macht niet tot tirannie maakt, zoals sommigen plegen te doen, die om een knecht of dienstbode niet meer geven dan om een hond. Het is waar, dat gij over uw knecht, ja, het ganse huispersoneel macht hebt. Een dergelijke macht strekt zich echter niet zó ver uit, zoals die zich bij de Joden heeft uitgestrekt, dat men zeven gehele jaren eigene is, en niet eerder dan dat een dergelijke zeven jaren verlopen zijn, de heer moest verlaten.[145] Wanneer bij ons Duitsers een knecht of dienstbode is uitgediend en de voor hem of haar bepaalde en toegezegde tijd heeft aangehouden, mogen zij hun loon vorderen en ergens anders naartoe gaan, naar een andere heer. En dan heeft de vorige heer niet de macht om knecht of dienstbode tegen te houden, uitgenomen hen die lijfeigenen zijn.

Desalniettemin heeft iedere heer of edelman de macht, om zijn huispersoneel te gebieden wanneer het hem nog niet langer dan een kwart jaar, ja, een maand heeft toegezegd om hem te dienen. Want St.-Paulus zegt tot alle knechten, of ze nu eigene zijn of niet, bij Efeziërs, 6[146]: “Wees gehoorzaam aan uw lijfelijke heer met vrees en beven, in de eenvoud van uw hart, zoals aan Christus; niet alleen met ogendienst om de mensen te

[144] Mattheüs, 8: 9.
[145] Zie bijvoorbeeld Genesis, 29: 18.
[146] Efeziërs, 6: 5-7.

bevallen, doch als de knechten van Christus; dat gij van harte zulk een wil van God doet, met goede wil.” Wie ziet hier niet, dat iedere knecht die zich in dienst van een heer of edelman begeeft, aan deze de tijd verschuldigd is die hij hem heeft toegezegd? Hier gaat het niet om het heersen, doch om het knecht zijn.

Aangezien echter God zijn Zoon, omwille van de knecht, doch evenzogoed omwille van de heer, in deze wereld heeft gezonden en in de dood heeft gegeven, past het niettemin, dat men uit zulk een heerschappij niet een tirannie maakt, doch deze serieus jegens hen gebruikt die door zachtmoedigheid gekenmerkt zijn. Ik spreek hier over trouwe en vrome dienstboden, die men beter moet behandelen dan zij, die ongehoorzaam, halsstarrig en ontrouw zijn. De halsstarrigen en ongehoorzamen verwerven dwang. De dienstwilligen en vromen verwerven lof en dank. Staat dat niet ook bij Jezus Sirach, hoofdstuk 7[147]?: “Heb een trouwe knecht lief, en hinder hem niet wanneer hij vrij kan worden.” Deze spreuk toont genoegzaam aan, hoe een heer verschuldigd is om zich jegens zijn knecht te gedragen, met name wanneer die zich als een gehoorzame gedraagt, en zulk een lof krijgt als Abrahams knecht - die door hem werd uitgezonden om voor Izaäk een vrouw te halen - volgens de Schrift had. Want diens gehoorzaamheid en zijn ijver worden bij Genesis, 24, aldus beschreven, dat zulk een voorbeeld redelijkerwijze aan alle vrome knechten die dit navolgen, wordt voorgehouden.

Uit dit alles is het thans duidelijk, dat de heer over zijn knecht, zolang deze hem dient, macht heeft om hem te gebieden. En ook, dat de knecht verschuldigd is om zulke geboden te achten als van de Heer Christus. Hoe moet echter de heer, aangezien Jezus Sirach wil, dat een vrome knecht goed behandeld wordt, een dergelijke macht inzetten? Heeft hij de

[147] Jezus Sirach, 7: 21.

macht om hem in alle kwesties te gebieden en te verbieden? Antwoord: Bovenal moeten knechten, dienstboden en het ganse huispersoneel tot godzaligheid en de dingen die Gods eer en de zaligheid van de ziel betreffen, serieus en ijverig worden opgevoed. Want waar zij in zulk een geval verhinderd of verzuimd worden, moet de heer of edelman zich verantwoorden. Ja, waarom zoudt gij hier niet doen zoals de hoveling, bij Johannes, 4[148], doet, die Christus niet alleen om zijn eigen persoon gelooft, doch ook door zijn onderricht maakte dat zijn ganse huis gelooft, en vroom wordt? In dit geval zijt gij verschuldigd, niet alleen mogelijke ijver, doch ook ernst aan te wenden, opdat zij doen wat juist en goddelijk is. Willen zij dan alsnog niet gehoorzamen en, zoals thans het personeel pleegt te doen, hun eigen heil en zaligheid in de wind slaan, dan moet men het laten geschieden en aan God overlaten. Desalniettemin is u bevolen er toezicht op te hebben, dat door de uwen Gods woord, de kostbare naam van God, en de waarheid niet belasterd worden. Want uit uw heidenen zal God dat vorderen.

Ten tweede hebt u de macht, die gij ook serieus moet gebruiken, om uw personeel aan tucht, aan eerbaarheid, aan arbeid en al het goede te houden, en omgekeerd van ondeugd, van oneerbaarheid, van lediggang weg te trekken. En zoals gij ook in dit geval volkomen macht hebt om te gebieden en te verbieden, zo heeft ook uw huispersoneel een bevel van God om u hierin, zonder enige tegenspraak, gehoorzaam en onderworpen te zijn. Wanneer gij nu uw macht niet overschrijdt, doch in goddelijke, eerlijke en redelijke aangelegenheden ernst en ijver aanwendt, zoals het hoort, om uw personeel in toom en gehoorzaam te houden, dan hebt gij uw ambt juist gebruikt, en moet dan ook eenieder die in uw dienst is en u mocht willen versmaden of verachten, een passende straf worden toebemeten.

En waarom zou ik er veel woorden aan besteden? Wanneer gij knechten hebt, die u in goddelijke, eerlijke en onvergan-

[148] Johannes, 4: 46-53.

kelijke dingen gehoorzaam zijn en - wanneer de nood het vereist - gezind zijn om voor u lichaam en leven in te zetten, moet gij hen niet alleen beschouwen als getrouwe, vrome knechten, doch ook tot meer geluk en welvaart helpen bevorderen. Want het is niet alleen christelijk wanneer men een getrouwe dienstbode getrouwelijk vooruithelpt, doch ook dat men degene die het doet, eerlijk nageeft, zoals ook de heiden Marcus Cato erkend en gezegd heeft: “Een getrouwe knecht die zijn jonker of heer, met inzet van zijn lichaam, in gevaar redt, is het niet alleen waard dat hij vrij komt, doch ook, dat men hem met geld en gaven overlaadt.” Hier spreekt de genoemde Cato als de Romeinen, die hun knechten als lijfeigenen hadden, en het als de grootste weldaad beschouwden wanneer dezen met vrijheid en stadsrecht begiftigd werden.

Wanneer gij echter ook dienaren hebt die u verachten en in goddelijke, onvergankelijke aangelegenheden niet gehoorzaam willen zijn, moet ge uw ambt gedenken en hen met zulk een ernst van het kwade afschrikken en tot het goede dwingen, dat zij erkennen dat gij de heer, zij echter dienaren en knechten zijn. Want zoals het in uw ambt behoort dat gij trouwe en vrome dienaren goedig betaalt, eert en bevordert, zo past het ook, dat gij dan ongehoorzamen, weerspannigen, kwade schurken aanstuurt en - opdat zij uit dwang het juiste moeten doen, aangezien zij het anders niet willen doen - intoomt. Doch wanneer zij ook zulk een dwang niet willen ondergaan, neem hen dan al naar gelang de kwestie de toom af en laat hen springen, opdat zij niet uw ganse huis onrustig maken. Zo zegt St.-Paulus[149] ook: “Van de machtigen zijn niet goede werken, doch de slechte te vrezen.” En: “De overheid is Gods dienares, een wreekster tot straf over degene die het kwade doet.”[150]

[149] Romeinen, 13: 3.
[150] Romeinen, 13: 4.

Hoe een edelman zich jegens zijn onderdanen moet gedragen.

De profeten hebben bij de Joden veel te doen gehad met de vorsten en leiders van het volk, en hebben dezen ook met Gods woord voor anderen hevig aangepakt. Zonder enige twijfel echter hebben zij ook een reden gehad om dat te moeten doen. Wat voor reden? Ten eerste omdat zij[151] Gods woord verachtten, hun profeten en predikers vervolgden, de rechtschapen en door God geboden godsdienst lieten vallen, en daarentegen valse oprichtten. Ten tweede omdat zij slecht regeerden, de gerechtigheid niet handhaafden, weduwen en wezen onderdrukten, van de rijken geschenken aannamen, zodat de arme niet tot een enkel recht kon komen. Met deze ondeugden hebben zij zich dermate beladen, besmeurd en bezoedeld, dat alle godsdienst met de beste woorden, en ook het uiterlijke bestuur der algemene politiek gevallen is, en in aanmerkelijke verachting is gekomen.

Dat zij dikwijls van Gods woord en de rechtschapen godsdienst zijn afgevallen, en een menselijke leer en godsdienst aanhangig zijn geweest, betuigen de profeten zo openlijk, dat het onloochenbaar is. Want waarom zou anders de profeet Jesaja, bij 1[152], hen afvalligen noemen en metgezellen der dieven? Waarom zou God via Jeremia, bij 2[153], gezegd hebben: “Mij, de levende bron, verlaten zij, en zij maken zich fraaie bronnen, die toch ellendige bronnen zijn, want ze geven geen water.”? Dat dit echter zowel over de overheden als over de onderdanen gezegd is, tonen de woorden aan die in hetzelfde hoofdstuk volgen, en aldus luiden: “Wat wilt gij nog recht hebben tegen Mij? Gij zijt allen van Mij afgevallen, spreekt de Heer.”[154], et cetera. Aldus betuigen ook de profeten dat zij in uiterlijke kwesties en bestuur alle gerechtigheid hebben afge-

---

[151] Lees: ‘de vorsten’.
[152] Jesaja, 1: 23.
[153] Jeremia, 2: 13.
[154] Jeremia, 2: 29.

schaft, en daarentegen alle ongerechtigheid hebben nagestreefd. Zegt niet derhalve Micheas[155], bij 7, dit ook? Eenieder zegt tegen de ander dat die hem verderft, en zij menen er goed aan te doen wanneer zij kwaad doen.[156] Wat de vorst wil, dat spreekt de rechter, opdat hij deze omgekeerd een dienst doet. De machtigen geven raad naar hun moedwil om schade te doen, en draaien het zoals zij willen. De beste onder hen is als een doorn, en de redelijkste als een doornstruik.

Aangezien de profeten zo hevig de leiders in het volk aangrijpen en aanklagen als zijn het degenen die noch jegens Gods woord, noch volgens uiterlijke gerechtigheid iets vragen, zo zal het waarlijk nodig zijn dat gij, edellieden, aangezien gij onderdanen hebt en land en mensen helpt regeren, u in datgene wat gij verschuldigd zijt te doen voor uw arme lieden, juist, goddelijk en christelijk gedraagt. Want gij zijt verschuldigd voor God en de wereld, zowel in geestelijke als in uiterlijke aangelegenheden, om uw onderdanen te verschaffen hetgeen juist en goddelijk is. In aangelegenheden die geestelijk zijn, moet gij mij aldus begrijpen, dat gij verschuldigd zijt om in uw gebieden aan het volk predikanten te verschaffen, die zij met goddelijke woorden als de schaapjes van Christus weten te weiden. Want al zijt gij in het rijk van Christus geen hoofden, doch ledematen; en geen heren, doch dienaars; zo moet gij niettemin de macht die God aan u en alle potentaten in uiterlijke dingen gegeven heeft, zo inrichten, dat gij niet alleen het gedijen van uw landsvorsten nastreeft, zoals gij in uiterlijke aangelegenheden redelijkerwijze doet, doch ook hun eer en het woord helpt bevorderen waaraan zowel uw vorsten als uzelf alle macht, lichaam, ziel en goederen ontlenen.

Het is onder u gebruikelijk, dat degenen die aan uw landsvorsten trouweloos worden en jegens dezen - met veron-

[155] Onduidelijk. Mogelijk is het boek ‘Micha’ bedoeld, maar daar staat het niet.
[156] Onduidelijk of dit een citaat is.

achtzaming van hun eed - iets onredelijks uitvoeren of zich voornemen, dat zij als eerloze en onredelijke lieden worden beschouwd. Welaan, het is redelijk dat in lijfelijke dingen de ongehoorzaamheid en het oproer een dergelijk loon hebben. Want in redelijke dingen zijt gij, voornoemden, verschuldigd te gehoorzamen aan uw overheid. Dat nu in uiterlijke en lijfelijke dingen zo heftig wordt voortgegaan en gestraft, zou dat dan in aangelegenheden die Gods eer en uw zaligheid betreffen, niet ook juist zijn? Het is waar, dat gij uw heer met plichten en eden verwant en hem derhalve te gehoorzamen verschuldigd zijt. Is echter God niet ook uw heer? Hebt gij Hem in de doop niet ook geloofd? Ja, welke van deze twee heren is de grootste? Heeft uw landsvorst over God, of God over uw landsvorst te gebieden? Hier zult gij toch wel de eer aan God moeten geven, en een heer over uw heer laten zijn en blijven. Is dat nu zo, zoals het onweersprekelijk is, dan volgt daaruit redelijkerwijze ook, dat gij voornamelijk aan God en daarna aan uw overheid - wanneer deze jegens God niets verwacht - verschuldigd zijt te gehoorzamen, zoals de Schrift zegt, bij Handelingen, 5[157]. “Men moet God meer gehoorzamen dan de mens.” Zoudt gij dan niet ook verschuldigd zijn Gods woord te verschaffen aan uw onderdanen?

“Ja”, zegt gij, “ik zou hun graag God woord gunnen, wanneer ik het van mijn overheid mocht doen, en niet met geweld tot papisterij zou worden gedwongen.” Antwoord: Ik weet heel goed, dat sommige vorsten tiranniek genoeg handelen. Ook weet ik wel, dat sommigen op niets anders hopen, dan op steken, moorden en wurgen, waarmede zij het goede evangelie menen te onderdrukken. En dat zij zo lang stilhouden voordat zij de kinderen te Bethlehem beginnen te doden, is niet bij gebrek aan goede wil, doch bij het gebrek dat zij hun voordeel nog niet hebben gezien. Hebt gij echter ook in dit geval alle ijver waarmede uw onderdanen van Gods woord voorzien worden, aangewend? Gij moet waarlijk hier doen - wilt gij

157 Handelingen, 5: 29.

verder voor een christen worden gehouden - wat aan u ligt, en met alle passendheid proberen of er bij uw landsvorst iets te verkrijgen is. Bereikt gij dan iets met zulk een passendheid, dan hebt gij zowel uzelf als uw arme mensen goed gedaan, en zult het ook op die dag[158] genieten. Wordt gij er echter met geweld vanaf gedwongen, en wil uw heer u in zulk een kwestie geheel niets nageven, klaag het dan bij God, die zulks te zijner tijd wel zal vinden, want dan hebt gij het uwe gedaan, en zijt ge - aangezien ge met geweld door tirannie van uw goede voornemen zijt afgebracht - verontschuldigd.

Ten tweede zijt gij het ook in uiterlijke kwesties aan uw onderdanen verschuldigd om hen goed bij te staan. Namelijk aldus, dat de vromen altijd bescherming en verdediging, en omgekeerd de slechteriken en misdadigers altijd een passende straf krijgen. Want is aan u niet om die reden het zwaard gegeven? Waarom wilt ge een edelman genoemd worden, wanneer gij uw ambt geen genoegen wilt doen? Maar het gaat er hier wel zo aan toe, dat bij u, edellieden, met de rijken omwille van hun geschenken, in vrijwel alle kwesties over het hoofd wordt gezien, dat er een verwachting is, dat men zodanig met u in strijd zou kunnen komen, dat er van u een wintervoeding zou kunnen worden verkregen. Zondigt echter een arme, dan moet het recht met hem gesterkt zijn. Doch er zijn sommigen onder u somtijds zo gezind, dat zij eerder een kwade boef verdedigen, dan een arme man helpen. Waarom? Wel, omdat hij ertoe geschikt is om een onnuttig paard te verraden en met vreemde koeien de keuken te spijzen. Tot nu toe hebben ook sommigen onder u met deze ondeugd veroorzaakt, dat men gemeenlijk zulke schurken nergens zo spoedig als in uw gerechten[159] vindt.

Uw ouders hebben hun adel bereikt door eerbare, vrome lieden, altijd de gerechtigheid aanhangig, en de vijand van alle

---

[158] Het Laatste Oordeel zal bedoeld zijn.

[159] “gerichten”. Een woorspeling, gezien het eerder gebruikte ‘spijzen’. ‘Gericht’: rechtbank.

ongerechtigheid geweest te zijn. Aangezien men u thans ook jonkers en edellieden moet noemen, waarom wilt gij dan de voetstappen van uw ouders in dit geval niet navolgen? Ik spreek niet over allen, doch over degenen die hieraan schuldig zijn. Ik zeg het hun ook niet, om hun te smeken, doch opdat zij zich beteren en hun ambt ijveriger waarnemen. Want wilt gij recht doen, dan moet ge ondeugd niet uitstaan, doch bestraffen; en de rijken zoals de armen, en de armen zoals de rijken behandelen. Overtreedt de rijke, dan moet ge hem straffen. Overtreedt de arme, dan moet gij hem hetzelfde doen. Doch altijd moet men doen zoals het bij Mozes in het 5e hoofdstuk, 25[160], geschreven staat, en eenieder naar de maat en het getal van zijn misdaad straf opleggen.

Solon, een wijze uit Griekenland, is ooit gevraagd wat een koning is. Hij gaf als antwoord: “Een sterke macht.” Daarna, wat de wetten zijn. Hij antwoordde: “De wetten zijn gelijk het spinnenweb. Valt er iets groots in, dan scheurt het zich eruit. Valt er iets kleins is, dan moet dat blijven.” Mijn besten, heeft niet deze voortreffelijke wijze man ook gezien, dat het bij de leiders van deze wereld, en degenen die de gerechtigheid moeten handhaven, zeer wonderlijk toegaat? Wat de grote heren doen, is goed gedaan. Wat de arme man doet, moet fluks zo ernstig mogelijk bestraft worden. Hier gaat het toe, zoals men in het spreekwoord zegt: ‘De armen worden aan de hals, de rijken in de buidel gehangen’. Zijt gij echter niet in dit geval hoeder van de personen, tegen Gods gebod? “Gij moet”, zegt Mozes in het 3e boek, 19[161], “niet onrechtvaardig handelen bij de rechtbank, de geringen niet voortrekken, noch de groten eren, doch uw naaste rechtvaardig richten.”[162] Ook, in het 5e boek, bij

[160] Onduidelijk. Daar staat het niet. Boek der Wijsheid, 18: 11, komt er het dichtste bij, alsook Lukas, 23: 41.
[161] Leviticus, 19: 15.
[162] Leviticus, 19: 15.

hoofdstuk 1[163]: “Verhoor uw broeders, en richt rechtvaardig tussen eenieder, zijn broeder en de vreemdeling. Gij moet geen enkele persoon in de rechtbank aankijken[164], doch moet de kleine net zo horen als de grote, en voor niemands persoon u schuwen. Want het gerechtelijke ambt is van God.” Mocht God toch willen, dat gij edellieden dat niet van de heren leert.

Zulke spreuken van de Schrift tonen genoegzaam aan, hoe gij u jegens uw onderdanen moet gedragen, wanneer gij althans op Gods bevel, die u zulk een ambt bevolen heeft, acht slaat, en eenieder zonder aanzien des persoons de gerechtigheid wilt verschaffen. Doch wanneer gij ooit uw hoofd volgt en God niet wilt gehoorzamen door aan de armen net zoals aan de rijken, en aan de rijken net zoals aan de armen te doen, moeten wij het maar door God laten geschieden en bevolen zijn. Hetgeen onredelijkerwijze geschiedt, willen wij niettemin niet billijken, of, zoals de profeet het noemt, het witte zwart, en het zwarte wit noemen. En hoewel wij het niet kunnen veranderen, willen wij er niettemin net zoveel over zeggen als Xenocrates zei. En wat zei hij? Toen hij twee slechte schurken een arme dief, die iets kleins had gestolen, naar de galg zag voeren, sprak hij: “Zie, daar voeren de grote dieven een kleine naar de galg.”

Kortom, wilt gij een overheid zijn, het zwaard voeren, en aan uw ambt als een edelman genoeg doen? Doe dan aan de rijken zoals aan de armen. Verdedig de vromen, straf de slechten, haat misnoegen, straf moedwil, handhaaf de deugd, mijd ondeugd. Meng de ernst van uw straf met zachtmoedigheid, en meng uw zachtmoedigheid met ernst. Doe het aldus, dat uw onderdanen u niet alleen vrezen, doch ook liefhebben. Tirannie vreest men en heeft men niet lief. Terwijl omgekeerd een vrome overheid zowel geliefd als gevreesd wordt. De tiran Dionysius[165] had een

---

163 Deuteronomium, 1: 16.
164 Met de strekking: ‘naar de ogen zien’.
165 Echter ook toegeschreven aan Caligula en Accius.

spreekwoord: “Oderint dum metuant.”[166] ‘Haat hier, haat daar, als zij mij maar moeten vrezen’. Een dergelijk spreekwoord zoudt gij bij leven niet moeten voeren, doch veelmeer uw giften[167] zo inrichten, dat ge omwille van uw gerechtigheid niet alleen gevreesd, doch ook geliefd wordt. Doet gij dat, dan zal God u uw heerschappij bevestigen en er geluk bij geven. Doet gij het niet, zie dan toe wat God u tenslotte vanwege uw tirannie zal toezenden.

Wat moet ik tot slot zeggen over de grote hindernissen en veelvoudige herendiensten waarmede uw onderdanen, boven alle mate, zo jammerlijk gemarteld en geplaagd worden? Ik zeg dat niet omdat ik uw betamelijke dienst die er van oudsher is geweest, wil ontkennen. Ik zeg er evenwel van, dat gij in dit geval feitelijk geen maat houdt. De arme mensen zitten onder u met vrouw en kinderen, en hebben niets anders dan wat zij met hun zure arbeid verwerven. Waar de arbeid ligt, daar heeft hun voeding ook een einde. Desalniettemin worden zij met diensten dusdanig bezwaard, dat het mij vaak verwonderd heeft hoe zij het kunnen volvoeren. God moet wel in het bijzonder in zulk een armoede een uitkomst en gedijen geven, anders zou het niet mogelijk zijn. Op maandag begint de dienst. Op zaterdag neemt die een einde. Gewoonlijk moeten zij uw arbeid tegen hun eigen kosten uitvoeren. Beste heren, komt dit alles u terecht voor? Zegt niet St.-Paulus: “Wie niet arbeidt, die zal niet eten?”[168] Doch gij keert het om, en eet ook, wie niet zulk een zware arbeid moeten doen. Hoe kan men voor God zulks verantwoorden? Ik zeg dit niet over redelijke, doch onredelijke diensten. Ik zeg het ook niet over allen, doch sommigen. Want ik weet wel, dat veel vrome, redelijke lieden onder u zijn, die zich hieraan goed weten te houden.

Moge God toch willen, dat men het bij de zware herendiensten zou laten, en toch het onnodige schenden en schaven

[166] ‘Laat ze haten, zolang ze vrezen’.
[167] “datum”.
[168] 2 Tessalonicensen, 3: 10.

achterwege zou laten, wat bij sommigen onder u zo wijdverbreid is. Men houdt geen banket, geen hof, geen kinderdoop, of er moeten arme mensen geschat[169] worden. Daarna wordt datgene wat zij gegeven hebben, zo onnuttig opgevreten, verzopen en verbrast, dat het zonde en schande is. Een eerlijk, nodig, bekwaam en vrolijk bijeenzijn, dat op een juiste tijd geschiedt, straf ik niet. Want ik weet goed, dat God hen ook kan uitstaan. Zoals Jezus Sirach zegt, bij 32[170]: "De wijn verkwikt voor de mens het leven, wanneer men die matig drinkt." En wat is het leven, als er geen wijn is? De wijn is geschapen opdat die de mens vrolijk zal maken. De wijn wordt uit nooddruft gedronken, verheugt lichaam en ziel. Doch wanneer men er te veel van drinkt, brengt hij het hart leed. God kan echter ander bijeenzijn, dat onnodig, onaangenaam, ontuchtig in overvloed, vanuit moedwil geschied is, niet uitstaan. Wanneer men de vensters er uitslaat, de kachelovens omver trekt, de kost in de steeg werpt, de kleren kapot snijdt, kruiken en glazen omdraait[171], en veel van dergelijke ondeugd bedrijft en zulke gelagen houdt ten koste van het zweet van de arme mensen, zal God dat niet onbestraft laten. De Schrift noemt de wijn die erin gedronken wordt, niet vergeefs 'de wijn van de misstand'[172], bij Spreuken, 4[173], hetgeen dr. Martinus[174] vanuit het Hebreeuws zo vertaald heeft: "Zij voeden zich met goddeloos brood, en drinken van de wijn van het misnoegen."

Hoe verging het de farao die de kinderen van Israël met zulke onredelijke herendiensten en zijn gruwelijke tirannie in Egypte onderdrukte? En net zolang een last en zwaarte op de anderen legde, tot God hier in de kwestie moest toeslaan en Zijn volk door Mozes en Aäron moest verlossen? Deze koning heeft zijn

169 Lees: zij moeten belasting betalen.
170 Dat staat daar niet zo. In de buurt komt: Jezus Sirach, 32: 7.
171 "frisset".
172 "Vinũ iniquitatis".
173 Spreuken, 4: 17.
174 Lees: 'Maarten Luther'.

tirannie met lichaam, ziel en verlies van land en mensen moeten betalen. Hoe verging het Salomo's zoon Roboam[175]? Het volk liet tegen hem zeggen, dat hij de zwaarte die zijn vader het onredelijk oplegde, moest opheffen. Dan wilden zij hem gewillig en gaarne gehoorzaam zijn. De oudsten van de raad rieden hem ook aan, dat hij het moest doen. Doch aangezien de jongsten van adel dat afrieden en meenden dat hij niets moest toegeven, heeft hij naar hen geluisterd en het volk gescheiden en zichzelf in jammer en nood gebracht. Want hij gaf het volk dit antwoord: "Mijn kleinste vinger zal dikker zijn dan mijn vaders lendenen. Mijn vader heeft op u een zwaar juk geladen. Ik echter zal het nog meer doen. Mijn vader heeft u met zweepslagen getuchtigd. Ik zal u met schorpioenen tuchtigen."[176]

Uit deze voorbeelden kunt gij afleiden, dat God in degenen die op onredelijke wijze hun onderdanen bezwaren, schenden, aan de kant werken[177], en hun arme kinderen het brood uit de mond stoten, in het geheel geen behagen kan hebben. Ja, hij wil ze ook niet onbestraft laten. Er zijn bij de goede profeten zeer veel geweldige spreuken die bij deze kwestie toepasselijk zijn, wanneer iemand genoeg tijd heeft om ze te behandelen en voor te dragen. Ik koester echter de hoop, dat dit voor degenen onder u die een eerlijke inborst en adellijke zin hebben, genoeg gezegd is en tot onderricht geschied is, en ook dat degenen die strafbaar zijn, zich verbeteren en als vromen van adel met Gods hulp anders gaan gedragen. De anderen, die Gods woord niet achten, en zich juist op hun hoofd en moedwil richten en aldus gezind zijn, zullen voor mijn schrijven bij hen wel geen plaats inruimen. Derhalve wil ik hen aan God tot Zijn straf overlaten

[175] Dit lijkt niet juist te zijn. Het gaat hier om een andere zoon van Salomo, namelijk Rehabeam. Zie 2 Kronieken, 10: 3.
[176] 2 Kronieken, 10: 3-11.
[177] "schaben".

wanneer zij zich niet willen verbeteren, en uit het Boek der Wijsheid, hoofdstuk 6[178], aldus zeggen:

"Leer, gij rechters op aarde. Knoop in uw oren, gij die over velen heersen en zich verheffen over de volkeren. Want de overheid is u gegeven door de Heer, en de macht door de Hoogste, die zal vragen hoe gij handelt, en onderzoeken wat gij verordineert. Want gij zijt de beambten van de koning. Gij voert uw ambt echter niet goed uit, en houdt geen recht, en doet niet naar hetgeen de Heer verordineerd heeft. Hij zal zeer gruwelijk en direct over u komen. En er zal een scherp gericht worden gehouden over de leiders. Want de geringen zullen genade ondervinden, doch de machtigen zullen machtig gestraft worden. Want Hij, die ons aller Heer is, zal geen enkele persoon vrezen, noch de macht schuwen. Hij heeft zowel de kleinen als de groten gemaakt en zorgt voor allen op dezelfde wijze. Over de machtigen echter, zal een sterk gericht worden gehouden."

Kortom, zij die onder u vroom zijn, en zich gaarne in alle aangelegenheden - waarmede zij niettemin ook zalig willen worden - aan Gods woord en bevel willen houden, hebben bericht genoeg hoe zij zich jegens hun arme onderdanen moeten gedragen, namelijk, dat men hen, voor zover mogelijk, Gods woord moet verschaffen, de vromen moet verdedigen, de slechten straffen, alle moedwil in hen moet gebieden en sturen. Tot slot moeten zij met betrekking tot de onbetamelijke en onredelijke dienst en andere belangen qua schenderij, zich aldus gedragen, dat zij erop vertrouwen het voor God te verantwoorden. Ik heb u echter een dergelijk bericht in de vorige artikelen ook gegeven, opdat ik niet hoef te twijfelen of gij u jegens God, jegens uw overheid, jegens uw ouders, vrouw, kinderen, huispersoneel en onderdanen zodanig zult gedragen als ik u vanuit Gods woord heb geleerd. God zal u aan lichaam, ziel, eer, goed en alles wat gij aanvangt, hulp, troost en genade betonen.

[178] Boek der Wijsheid, 6: 1-8.

Ik wil echter u allen, tezamen en in het bijzonder, verzoeken - als mijn gunstige, beste jonkers -, dat gij mijn schrijven zo goed mogelijk wilt duiden. Want ik heb het innig goed bedoeld, waarvan ook God mijn getuige zal zijn op die dag[179]. De duivel, die vanaf het begin tot bloedvergieten geneigd is geweest, heeft iets in de zin. Hij vindt ook gehoorzame kinderen in zijn bisschoppen. Wanneer zij op een keer de vorsten en heren omwille van de strijdige religie tegen elkander te velde brengen, en op grond van hun ambt zich met het bloed der onschuldigen verzadigen en zich erin verheugen, bedenken zij niet, dat uit een dergelijk ophitsen een eeuwig verderf van de ganse Duitse natie zou kunnen ontstaan. Doch wie hier tot vrede aanraadt, en tot eenheid tegen zulke duivelse aanslagen kan helpen, die doe het ijverig en serieus. Want niet zij, die tot oorlog adviseren of zin hebben in bloedvergieten, doch diegenen die de vredelievenden
helpen, moeten Gods kinderen heten, zoals Christus zelf,
bij Mattheüs, 5, gezegd heeft: “De barmhartige God
moge ons omwille van zijn lieve Zoon, in de religie
één maken, tijdelijke vrede geven omwille van
arme mensen mensen, en ons ook na dit leven
het eeuwige leven geven en mededelen.

A M E N.

Einde.

Psalmen, 68[180].

God verstrooit de volkeren die gaarne oorlog voeren.

---

[179] Hier zal het Laatste Oordeel zijn bedoeld.
[180] Psalmen, 68: 2.

Aan de eerbare en beste
Jost von Hardenberg,
mijn geliefde jonker
en goede vriend.

Zeer eerbare, beste jonker, de wijze koning Salomo zegt: "De mens heerst tegenwoordig over de anderen, tot zijn ongeluk."[181] Wanneer ik die spreuk goed ter harte neem, moet ik medelijden hebben met hen die over andere mensen gesteld, en toch ongeschikt en ervaren[182] zijn, omdat zij niet weten hoe zij zich in hun ambt en bestuur moeten gedragen. Maar hoe zou God arme lieden harder straffen dan juist met deze plaag, door aan hen ongeschikte, onervaren, onwijze, onverstandige en toch daarbij moedwillige leiders te geven? "Wee gij, land", zegt de Schrift[183], "waar de koning een kind is." Dat is dan wel over een kinderlijke overheid gezegd die zich wel in allerlei moedwil en wellust, doch in geen enkel goed bestuur vinden kan, want die heeft niet alleen geen nut voor haar onderdanen, doch is ook haar eigen ongeluk dat ze moet regeren en over mensen te bevelen heeft, die ze niet kan helpen of bijstaan. Vooral aangezien God van haar bestuur een zeer zware en ernstige rekening zal vorderen op die dag[184].

Ik weet, dat velen onder u van adel zijn en niettemin over dit soort dingen niet veel nadenken, doch om anderen te behagen steeds de kwestie snel doorvoeren, net zolang tot God erin slaat en dan een einde maakt aan een dergelijke moedwil en verachting. En wanneer men dan voor de kwestie geen andere oplossing heeft, moeten tenslotte de luie monniken komen en - opdat zij de kwestie met u in orde brengen - de ware erfgenamen bijvoorbeeld een tiende of half dorp uit de mond stoten. Wat heeft dat nu voor zin? Moet niet een regent of edelman er

---

181 Prediker, 8: 9.
182 Gezien de zin daarop, lijkt 'onervaren' bedoeld te zijn.
183 Prediker, 10: 16.
184 Lees: 'de Dag des Oordeels'.

vanaf zijn jeugd toe worden opgevoed, dat hij weet hoe hij een voorschrift dat God in de wereld welgevallig is, moet uitvoeren? Leert hij dat echter niet vanaf zijn jeugd, doch laat de kwestie gaan zoals die kan gaan, zorgt voor zijn vreten, zuipen, et cetera, en wil hij daarna - wanneer het laatste uurtje komt - zijn nalatigheid, ongeschiktheid en verzuim met het blèren, de wakes en de zielenmissen der monniken delgen en uitwissen, dan moeten we bezorgd zijn dat de duivel, voordat God zulk roepen hoort, zowel de jonker als de monnik wegvoert.

Daarom heb ik dikwijls gedacht, nadat gij mij verzocht had om u een kort inzicht te geven en daarin aan te duiden hoe gij u jegens God en de wereld moet gedragen, dat ik u als mijn beste jonkers hierin, zoveel God mij genade heeft gegeven, gaarne terwille wil zijn, als ik maar vóór andere zaken aan, er de tijd voor kon hebben. Nu is het intussen zo gegaan, dat ik mijn goede wil en gewillige dienst niet alleen jegens u, doch ook jegens de gehele Saksische adel gaarne aan den dag wilde geven. Daarom heb ik zo spoedig mogelijk dit boekje tot hen gericht, zoals gij hebt gezien, in de onbetwijfelde hoop dat gij u mijn serieuze goede bedoeling - aangezien ik u gaarne naar lichaam en ziel wil dienen - wilt laten welgevallen. Moge het vermelde boekje ook voor u, als iemand waaraan ik bijzonder hecht, geschreven zijn.

En wilt gij in een korte samenvatting de ganse inhoud horen en ontvangen? Ten eerste heb ik u op Gods woord, de rechtschapen godsdienst, en godsvrucht en liefde willen wijzen en stimuleren, en wel hierom, omdat zonder zulke dingen God geen bestuur aangenaam of gezellig kan zijn. De slimmeriken dezer wereld zullen wel menen, dat zij door hun verstand en slimheid land en mensen goed regeren. De geschiedenissen echter vermelden niet, noch in de Heilige Schrift, noch in andere wereldboeken, dat zulks waar kan of mag zijn. Want wat behoort er tot een goed bestuur? In elk geval grote wijsheid en ervaring. De ervaring zal men wel uit dagelijks handelen verkrijgen, uit voorbeelden en verhalen, en doordat men - zoals

Ulysses bij Homerus - door veel landen trekt en de zeden van vele mensen bekijkt. Doch rechtschapen wijsheid komt nergens anders vandaan, dan slechts uit Gods woord.

Salomo zegt het in zijn Spreuken, bij het 8e hoofdstuk[185], aldus: “Ik, wijsheid, woon bij de slimheid, en ik weet goede raad te geven. De vrees voor de Heer haat het slechte, de hovaardigheid, de hoogmoed en het verkeerde pad, en ik ben de vijand van de verdraaide mond. Mijn is zowel raad als daad. Ik heb verstand en macht. Door mij regeren de koningen en stellen de raadsheren het recht vast. Door mij heersen de vorsten en alle regenten op aarde. Ik heb diegenen lief, die mij liefhebben. En die mij vroeg zoeken, vinden mij. Rijkdom en eer zijn bij mij waarachtig goed en gerechtigheid. Mijn vrucht is beter dan goud en fijn goud, en mijn inkomen beter dan uitgelezen zilver. Ik wandel op de rechte weg, op de straat van het gerecht, opdat ik hen die mij liefhebben, goed adviseer en hun schatten vol maak.”

Uit deze woorden hoort gij, dat geen enkel bestuur bestaat of geluk kan hebben, waar men niet een rechtschapen kennis van God, en een waarlijk goed begrip heeft van de dingen die ons zielenheil betreffen. Want over zulk een wijsheid zegt Salomo hier: “Komt die niet voort uit Gods woord?” Aangezien er niemand is die dat kan loochenen, heb ik u tot het woord van God, tot de waarachtige godsdienst getrouw willen stimuleren en leiden. Daarnaast heb ik ook aangetoond, wat de rechtschapen godsdienst is, en hoe men zich daarin moet schikken.

Ten tweede heb ik uit Gods woord aangetoond, hoe men verschuldigd is om zich jegens de overheid te gedragen. Ook zeg ik nog, zoals ik daar gezegd heb, dat - aangezien ze door God is ingesteld en verordineerd omwille van het algemene nut - men derhalve in dingen die niet tegen God zijn, gehoor-

[185] Spreuken, 8: 11-21.

zaamheid moet betrachten, bij pijn van tijdelijke en eeuwige straf. Waarom zou St.-Paulus anders gezegd hebben, bij Romeinen, 13[186]: “Men moet gehoorzaam zijn. Niet alleen uit noodzaak, doch ook omwille van het geweten.”? Genoemde overheid moet er echter ook op toezien, dat ze in haar ambten niet te ver grijpt. Wanneer doet ze dat? Waar ze God, van wie ze haar macht heeft, Zijn woord verhindert, valse godsdiensten verdedigt, rechtschapen christenen tot ketters bestempelt, en - meer dan passend is - de menselijke leer aanhangt. In een dergelijk geval vergrijpt de overheid zich, en hier moet aan haar door geen enkele christen gehoorzaamheid worden bewezen. Want Gods woord moet men niet vervolgen, doch aannemen; niet verhinderen, doch bevorderen; niet als ketterij, doch als het grootste heil op aarde beschouwen. Matthëus, 7[187].

Ten derde heb ik behandeld, hoe men vader en moeder moet eren en zich jegens hen zo vriendelijk mogelijk moet gedragen. Want waar dat niet geschiedt, kunt gij edellieden noch geluk, noch een goed gedijen hebben. In dat artikel heb ik ook vooral aangetoond, waaruit zulk een eerbied en eerbetoon bestaat, opdat niemand verontschuldiging moge voorwenden. Nu behoort gij dat artikel ijverig te lezen en het ook ijverig na te komen. Want hoewel uw lieve vader in God verscheiden is, hebt gij toch nog uw lieve moeder, die gij kinderlijk, eerlijk, vriendelijk en christelijk onder ogen moet komen, net als uw broeders en zusters die zich in dit aardrijk altijd meer met het goede voor u, dan voor een vreemde bezig moeten houden. Ja, wanneer uw moeder vanuit de moederlijke zorg die zij heeft voor u, die haar eigen zoon is, nogal hard tegen u mocht zijn, dan moet gij wijken en aan haar - die uw moeder is - toegeven. Want met geduld en zachtmoedigheid kunt gij haar te allen tijd tevredenstellen, voor zover zij getrouw - waaraan ik niet twijfel - een moederlijk hart heeft. Doch zonder twijfel zal uw eerlijke

[186] Romeinen, 13: 5.
[187] De verwijzing is onduidelijk.

vriendschap u ook hierin goed geraden zijn, dat gij u onberispelijk zult gedragen.

Ten vierde heb ik onderwezen, hoe men zich jegens zijn echtgenote moet gedragen, namelijk dat men alleen deze moet liefhebben, en zich voor vreemde en ontuchtige liefde moet hoeden. Daarbij heb ik ook uitvoerig over de oorzaak verteld waarom God aan de man de vrouw gegeven heeft. Opdat gij dan nu een deugdzame, bekwame en goed opgevoede jonkvrouwe spoedig tot echtgenote zult nemen, bid dan God getrouwelijk dat een dergelijke staat, tot het gedijen van lichaam en ziel, u moge bereiken. Houd u daarna jegens haar aldus, dat iedereen ziet dat gij weliswaar twee zielen, doch slechts één lichaam met haar zijt geworden. De jonkvrouwe is bij haar moeder, die van Borfeldt, als bij een eerbare, deugdzame en godzalige vrouw, dermate tot godzaligheid en eerbaarheid opgevoed, dat zij u wel voor haar lieve jonker zal eren en houden. Alleen, doe gij dat dan ook, naar Gods bevel.

Ten vijfde heb ik gesproken over de opvoeding der kinderen; hoe een edelman zijn kinderen tot godsvrucht en -liefde, en tot uiterlijke eerbaarheid en vroomheid moet opvoeden. En ook, wat en wanneer zulk een opvoeding nut heeft. Want wie een vrome vader is en vrome kinderen wil nalaten, die moet ervoor zorgen dat zij spoedig van kinds af aan tot het goede opgevoed, van het kwade afgeschrikt, en dusdanig aan de leer worden gehouden, dat zich daarna de ouders, onderdanen, ja, een geheel land zich in hen mogen verheugen, zoals Salomo in zijn Spreuken, bij het 10e hoofdstuk[188], zegt: "Een wijze zoon is de vreugde zijns vaders. Doch een dwaze zoon is zijn moeders droefheid." Wilt gij dan, wanneer God u ooit kinderen heeft gegeven, uzelf, hen en uw onderdanen goed doen? Laat hen dan in godsvrucht, liefde en goede leer opvoeden. Anders zult gij niet grote roem aan hen beleven. "Wie zijn roede ontziet, die

[188] Spreuken, 10: 1.

haat zijn zoon", zegt Salomo[189], "doch wie hem liefheeft, tuchtigt hem spoedig."

Men klaagt thans en het is helaas ook waar, dat alle standen gek, en de ganse wereld slecht, moedwillig, goddeloos en brutaal is, maar wiens schuld is dat? Ligt die niet bij de ouders, dat zij hun kinderen zo slecht laten opvoeden? Leren niet de jongen van de ouden? In vroegere tijden was het een grote eer dat een vorst, een regent, een edelman wijs, geleerd en onder grote dwang was opgevoed. We moeten ook erkennen, dat de heidenen, de Lacedemoniërs en Romeinen, et cetera, hun kinderen twintig keer ijveriger dan wij hebben laten opvoeden. Thans echter worden geleerde lieden onder u als dwazen beschouwd, als zou iemand niet tegelijkertijd een edelman en ook geleerd kunnen zijn. Tegenwoordig staat menige adel er slechts op, dat men veel goederen, veel paarden heeft. Daarbij slempen, brassen, spelen, hoereren zij breed; verwensen Gods marteling en vijf wonden; en kunnen alle moedwil bedrijven. Wat zal daar tenslotte uit voortkomen? Moge God toch willen, dat wij dat met schade voor lichaam en ziel niet moesten ervaren.

Ten zesde heb ik aangeduid hoe men zich jegens het huispersoneel, te weten knechten en dienstboden, moet gedragen. Want nu dezen moeten doen wat goddelijk en juist is, is een huisvader het ook verschuldigd om er toezicht op te houden. Waarom zijt gij anders heren, en zij knechten? Wanneer gij de macht hebt om een knecht te gebieden dat hij uw vijanden beledigt, aangezien ge daartoe het volle recht hebt, waarom zoudt gij dan niet over hem de macht hebben dat hij bij u Gods woord moet horen en eerbaar moet wandelen? Uw eigen titels, eerbaar en achtbaar, zouden u eraan moeten herinneren wat gij in zulke gevallen verschuldigd zijt om te doen. Ja, uw dienstboden en knechten moet gij niet alleen tot godzaligheid opvoeden en tot eerbaarheid, doch ge moet hen ook - wanneer zij u lang gediend hebben en vroom en gehoorzaam zijn ge-

[189] Spreuken, 13: 24.

weest - behulpzaam zijn en bevorderen dat zij tot eer komen. Want zulk een weldaad zal God u laten genieten.

Ten zevende heb ik onderwezen, hoe men zich jegens de onderdanen moet gedragen, want hoewel het waar is, dat zij u gehoorzaam moeten zijn en naar uw pijpen moeten dansen, zijt gij omgekeerd ook hun verplicht. Vraagt gij: op welke wijze? Dat gij hen, voor zover het steeds mogelijk is, Gods woord verschaft, de vromen verdedigt, de kwaden straft, en bij andere moeilijkheden ook maat houdt. Want net zo weinig als zij de macht hebben om in lijfelijke en uiterlijke dingen u, als hun jonkers, gehoorzaamheid te ontzeggen, net zo weinig hebt ook gij de macht om de dingen die tegen God, oneerlijk of onredelijk zijn, te gebieden aan de arme mensen. Doet gij het dan toch, dan moeten de arme mensen wel lijden, maar zal God dat zeer serieus uit uw handen wegnemen op de dag waarvan de Schrift zegt: “De machtigen zullen geweldig bestraft worden.”[190]

De inhoud van dit boekje moge u aanbevolen zijn, vooral aangezien ik de ganse Saksische adel, waartoe ook gij behoort, daarmede gediend wil hebben. Vóór alles verzoek ik u, aangezien onder u van de adel in Saksen veel gegraai, veel gejaag en veel geklaag is, dat gij u niet lichtvaardig met iemand in haat of vijandschap begeeft, waaruit gij daarna niet zo spoedig kunt loskomen, want zulk een haat verdoemt lichaam en ziel, zoals ook de kinderen weten. Wordt gij echter onredelijk berispt, dan moet gij u gepast verantwoorden. Ziet degene die u berispt heeft, er alsnog van af en bekent hij, dat hij te ver heeft verondersteld[191] en door zulk een veronderstelling tot berisping is gekomen, dan moet gij hetzij vergeven, of de verdoemenis

[190] Hierbij lijkt het Boek der Wijsheid, 6: 5 en 8 het dichtste in de buurt te komen, zonder over bestraffing te spreken. Die term komt echter wel voor bij Luthers werk, zodat ik niet uitsluit dat de auteur ook in dit opzicht met diens werk bekend was.
[191] “bericht”.

waardig zijn. Ziet hij er niet van af, dan moet gij het bij de vigerende overheid zoeken. Helpt dat ook niet, dan zult ge nog bang genoeg worden om in zulk een geval te doen wat de keizerlijke rechten voor u achterwege laten.

Dit alles heb ik u op uw verzoek, opdat gij u weet te richten, naar mijn goede mening niet willen onthouden, met het verzoek dat gij u zulk een gering briefje - totdat ik u iets meer terwille en ten dienste kan zijn - wilt laten welgevallen; en mij ook als een prediker ten goede wilt houden, dat ik het doen van de adel niet overal geloofd, doch zo nu en dan ook bestraft heb. Want dat ik dat gedaan heb, is vanuit een serieus goede mening geschied, omdat ik u gaarne allen vroom en zalig wil zien. Verder ben ik ook u en uw eerlijke vriendschap van vader en
moeder schatplichtig om u een vriendelijke dienst te
betonen. De barmhartige God moge u, samen
met uw lieve bruid, tot bevordering van Zijn
eer en vermeerdering van uw eerlijke
geslacht, lange tijd fris, vroom en
gezond genadiglijk
behouden. Amen.

Gedateerd Witzenhausen, op maandag na Valentijn. Anno, et cetera, 39.

De zeer achtbare en eerbare Philips Henning en Heinrich
von Borfeldt, gebroeders, u beste zwagers en Claus
von Luthorssen, in wier bijzijn ik u deze brief heb
toegezegd, wil ik van mijnentwegen
gedienstig groeten en u mijn
gebed en dienst
toezeggen.

Gedrukt te Erfurt bij Melchior Sachssen in de Ark van Noë.

Anno 1539.[192]

[192] “M.D.XXXIX”.